

UNIVERSITAT DE LES ILLES BALEARS

ELS PLANTEJAMENTS DEL SISTEMA
EDUCATIU ALS INICIS DE L'ESPANYA
LIBERAL. (1833 - 1857).

REPRODUCCIÓ DE LA COPIA ORIGINAL DE LA BIBLIOTECA DE LA UNIVERSITAT DE LES ILLES BALEARS

TOM - I

BARTOMEU MULET TROBAT
PALMA, JULIOL - 1989

consultado al efecto la Educacion progresiva de Madama Necker de Sausire, La Educacion de las doncellas por Fenelon y gran parte de los articulos que sobre ramo tan esencial ha dado á luz la prensa del profesorado; pero principalmente, el curso normal de Maestras de la señorita Sauvan.

Al tomar por guia dicha obra me propuse aceptar lo bueno que á mi juicio contubiera, descartar lo que no me pareciese adaptable á nuestras escuelas, suplir lo que segun mi pinion le faltase, y seguir la marcha trazada en la misma, toda vez que la encontraba bastante metódica y progresiva". (793)

Volia esser una obra dirigida a consolidar la instrucció primària de la dona a través de la formació de les mestres:

"Para dirigir con utilidad pública la educacion y enseñanza de las niñas, es indispensable reunir un conjunto de cualidades difíciles de conciliar: Enunciaremos primero las dotes físicas, que sin depender exclusivamente de la voluntad, son absolutamente precisas para la buena direcion de una escuela". (794)

Però en línies generals es queda en una obra fonamentada més en plantejaments morals i molt senzilla i bona d'entendre. Pretén esser una obra didàctica molt parescuda a un text programat, ja que al final de cada apartat plantejava un resum interrogatori. Com per exemple:

"1. La instruccion ¿es indispensable á las niñas de las diferentes clases sociales?

R. Sí; porque es un preservativo de la miseria, del fastidio, de la ociosidad, y por consiguiente del vicio.

2. ¿cuántos medios legitimos hay de subsistir?

R. Tres: tener, recibir y ganar. ...". (795)

Aquesta visió de l'educació de la dona era assumible pels poders públics que, a partir de 1857, impulsaran oficialment la idea de crear una Escola Central de dones.

És així que el 23 de setembre de 1857, tot seguint les directrius de la Llei Moyano, s'aprovava un Reial Decret on a l'article 13, es disposava promoure Escoles Normals de mestresses i el 6 de novembre de 1857 s'assenyalava que l'Escola Normal Central de mestresses s'hauria d'inaugurar en els primers dies de 1858. (796)

Precisament amb la Llei Moyano va esser quan es varen regular de manera quasi definitiva, els llibres d'Instrucció primària, des del punt de vista del centralisme i uniformització de la Instrucció pública, baix del control de l'Estat i de l'Església. (797)

La justificació del control sobre els llibres de text ja s'havia plantejat anteriorment pel mateix Moyano, el 21 d'octubre de 1856, on es ressaltava la importància que tenien els llibres a les escoles en el sentit de que:

"... bien penetrada de la influencia que los libros usados en las Escuelas ejercen en las costumbres y en la regularidad y mejora de la enseñanza, ha mirado siempre con particular interés tan grave asunto. Ha promovido, por una

parte, la publicacion de libros útiles, abriendo concursos y premiando á los autores de las mejores obras, y por otra, ha adoptado las oportunas disposiciones para que no lleguen á manos de los niños sino libros de la más pura moral y exentos de errores científicos, formando lista de los que se hallan en este caso, con acuerdo del Real Consejo de Instruccion pública". (798)

El que es pretenia amb aquesta política restrictiva era impulsar la conciliació:

"... el imperio de los sanos principios morales y religiosos y los intereses de la enseñanza con los derechos de los autores y la prudente libertad de eleccion por parte de los Maestros y de la Comisiones, para que los libros adoptados estén en armonía con las ideas é inteligencia de los encargados de las Escuelas, y al propio tiempo con las costumbres y necesidades locales". (799)

és per això i per la manca de compliment de les disposicions anteriors, que es determinava a:

"10.- Se publicará desde luego una lista de libros aprobados para texto en la Instruccion primaria, dispuesta por orden de materias y con expresion de las Escuelas en que cada obra puede adoptarse.

20- Todos los años, con las listas de libros de texto la enseñanza secundaria y superior, se publicará la de Instruccion primaria, formada al efecto por el Real Consejo de Instruccion pública, sin perjuicio de adicionarla con las obras que se diesen á luz de un período á otro y merezcan la aprobacion". (800)

A la Llei de 9 de setembre de 1857 aquests articles s'especificaren d'una altra manera, Segons l'article 89, es deia que s'assenyalarien llibres de lectura a la primera ensenyança, i es deia que el Govern es cuidaria

de que a les Escoles s'adoptassin i inspirassin sanes màximes religioses i morals, i es facilitassin els coneixements científics i industrials més senzills i de més general aplicació als usos de la vida. Tenint present les circumstàncies locals, es restringia les obres dels llibres de text de primera ensenyança a un màxim de sis per a cada assignatura, malgrat això, aquesta disposició posteriorment no es va dur a efecte. (801)

On també s'expressaren, altres restriccions tot seguint la tradició oberta per Bravo Murillo poc temps abans és:

"39.- Para la enseñanza de la ortografía se adoptará exclusivamente en todas las Escuelas la última edición del **Prontuario de la Academia de la Lengua**, y para la de Agricultura, el **Manual de D. Alejandro Olivan**, en la públicas; (y este mismo libro ó el **Catecismo de D. Julian González Soto**, en las particulares).

4.º.- Para las demás enseñanzas que abraza la enseñanza de la Instrucción primaria de todas clases y grados, se hará la elección precisamente entre las obras designadas en la lista para cada asignatura.

5º.- Los maestros que adopten libros no aprobados, y los Inspectores que lo consientan, incurrirán en la responsabilidad á que haya lugar". (802)

Castellanització, uniformització, unificació del sistema mètric decimal, unificació dels criteris econòmics, eren els plantejaments que conjuntaven

aquestes obligacions dels mestres respecte a la transmissió dels coneixements. Curiosament un dels llibres que es presentà a la llista recomenada per a la lectura a la Instrucció primària del 21 d'octubre de 1856, va esser el d'Alejandro Olivan, **Manual de Agricultura**. Vegem com s'expressava al respecte Leijas Lozano el 9 de març de 1850:

"...premiado en concurso general por Real órden de 7 de julio de 1849, con el derecho de ser texto oficial y obligatorio para los ejercicios de lectura de los niños más atrasados, y para lecciones de memoria de los más adelantados, en las escuelas y establecimientos públicos, y el mismo **Manual ó Catecismo de Agricultura**, por D. Julian Gozalez Soto, en las Escuelas y Colegios privados...". (803)

Probablement darrera aquests privilegis legals hi havia la pressió dels burgesos de les zones agràries a les files del partit moderat.

Es considerava que el progrés de l'Agricultura contribuiria decididament a resoldre els problemes que es plantejaven a la societat del moment. Per aquesta raó s'utilitzava el concepte d'Agricultura progressiva. Olivan era partidari de tecnificar i modernitzar l'Agricultura, en definitiva, capitalitzar-la:

"El capital, elemento de produccion, es tan necesario en agricultura como la mano para ejecutar y el entendimiento para dirigir. Una explotacion agricola no es más que una operacion industrial.

La agricultura está más adelantada donde quiera que mayores capitales se dedican á ella; porque en todo género de negocios gana quien domina lo que trae en manos, y aun mejora y perfecciona los medios de más ganar". (804)

Malgrat el llibre és obligatori per a les escoles públiques, pareixia més bé dirigit als fills dels propietaris, per la seva concepció d'una societat estructurada entre els que posseïen la terra i els qui la cultivaven. És així que:

"Tenga cuidado de sus criados, mozos y peones, tratándolos con afabilidad, y siempre con justicia, porque las preferencias infundadas ofenden. Recompense á los más entendidos y celosos, y despida á los perezosos y reincidentes en faltas, porque de conservarlos se contaminarán los demás". (805)

Compensar els bons comportaments, els comportaments que afavorissin el desenvolupament del model de societat equilibrada comandada per la burgesia terratinent, una societat fonamentada en teories més pròximes a la fisiocràcia que a la revolució burgesa i industrial.

De la Llista aprovada el 21 d'octubre de 1856, destaca l'amplitud de la llista de Religió i Moral, 21 obres que, malgrat es repetien diverses edicions de Ripalta o del Fleuri, la llista resulta bastant ampla, i més si es considera que a les obres recomanades per a la lectura es repeteixen obres referides a temes de moral i religió. Precisament la llista de Lectura

resulta molt ampla, amb un total de cent noranta sis obres, que, en la seva majoria, eren de matèries ideològiques, amb predomini de tres matèries: sil·labaris, sistemes de lectura; obres de educació cívica, moral i política, i antologies de biografies, històries i poesia. (806)

Ja més reduïda és la llista de llibres dedicats a l'aprenentatge de l'Escriptura, amb només tretze títols, que, en la seva majoria, fonamentaven l'escriptura en la bona caligrafia i els dictats. (807)

Una llista que queda sorprenentment ampliada és la de Gramàtica castellana. A més de la corresponent a la Reial Acadèmia espanyola, s'aprovaren vint-i-vuit gramàtiques, malgrat totes seguien la de la Reial Acadèmia, i es mantenia la castellanització a ultrança. (808)

La llista d'obres dedicades a l'Aritmètica resulta també molt ampla, però no passen d'esser obres que fan referència a les quatre regles més elementals de la matèria i l'ensenyança del sistema mètric-decimal, en vistes a la unificació del mercat interior. (809)

D'Agricultura només hi figuraven els anomenats d'Oliván i Gozález de Soto, més **Aforismos de Agricultura general**, envers, de Lorenzo Campano i Domingo Benigno, i

la *Introduccion á la Agricultura* de Domingo de Miguel, que només servirien com a llibres de consulta. (810)

De Geometria, encara figurava en primer lloc José M^o Vallejo amb la *Geometría de niños*. (811)

De la llista de Geografia i Història, també en podem destacar la seva extensió vint-i-dues obres aprovades, qüestió a destacar per esser dues de les matèries més apreciades des del punt de vista dels sabers burgesos i que probablement s'aprofitaven per ideologitzar a les escoles, especialment a través dels llibres d'Història, que servia per justificar la idea d'Història d'Espanya que es volia generalitzar. Aquesta apreciació entra ben bé en la mentalitat burgesa de l'època, tant per a la Instrucció primària com per a la formació del mestre, per llavors poder divulgar el model d'Estat-nació que es volia implantar. (812)

De Física, dues eren les obres que s'aprovaren: les *Nociones generales de Física*, per Antonio Gascon i *El señor Pedro, ó Lecciones de Física para niños y adultos*, per D.A.M.R. (813) El que vol dir que hi havia un mínim de preocupació per introduir aquest tipus de ciències com la Física a la instrucció primària, en que fos a nivell elemental.

D'Història Natural només hi figura *Nociones de*

Historia Natural, de Antonio Gascon y Soriano, degut a la manca de textos elementals d'aquesta matèria. (814)

La justificació que es donava a la incursió d'aquestes llistes a la Gaceta, per part de Moyano, era que:

"... hoy la lista completa de los libros de texto aprobados para las Escuelas de Instruccion primaria, ha querido el Gobierno de S.M. dar á conocer toda la importancia que atribuye á este ramo transcendental de la administracion pública, y toda la preferencia con que se propone su mejora y engrandecimiento". (815)

Les restriccions s'ordenaven en termes radicals, però es pretenia oferir en termes de facilitar un nombre suficient de llibres per salvaguardar la independència dels mestres.

Els llibres de texts havien d'esser una eina important per a transmetre continguts i mentalitats, d'acord amb els esquemes moderats de la societat decimonònica, mercantilista en l'econòmic i burgesa i aristocràtica en el social, jerarquitzadora a tots els nivells, que volia compaginar el passat tradicional amb el futur de progrés, sense estridències. L'aristocràcia i la burgesia havien de pactar per fer camí amb aquest model de societat, on l'educació havia de jugar el seu paper.

3.3.3. Educació i Llengua. Continuació del procés de Castellanització.

La nova mentalitat burgesa anava escalant posicions i en educació l'escolarització es converteix en sinònim de castellanització. En el cas de Mallorca els moderats i els individus de la Societat Econòmica Mallorquina dominaven la situació. El que vol dir que es donava continuïtat.

Malgrat tot, alguns personatges començen a reivindicar la nostra llengua, la catalana, són Pons i Gallarza, Pere d'Alcantara Penya, Jeroni Rosselló, Marià Aguiló, Joan Alcover, etc.

Es a mitjans del segle XIX, quan sorgeix per exemple, una institució com l'Acadèmia Provincial de Belles Arts, hereva de l'antiga Escola de Dibuix de la Societat del segle XVIII, a l'evolució de la qual hi jugaren un paper important Pere d'Alcantara Penya i Jeroni Rosselló, tots dos literats i personatges coneguts de la Renaixença mallorquina. Però, en definitiva, poc podien dur a terme aquests dos personatges des d'aquesta institució per a la llengua catalana, ja que la dita Acadèmia era conseqüència del Reial Decret de 31 d'octubre de 1849, decret centralitzador i uniformitzador de les ensenyances

artístiques i, per tant, castellanitzador.

El que vol dir que molt poca consciència sociocultural hi havia d'haver per a que els poders públics impulsassin institucions d'aquest tipus sense plantejar el fet diferencial de la llengua i de la cultura.

Es evident que el progrés de la castellanització era lent, però constant, i ferm, a través de les institucions educatives. Sinó vegeu el que escrivia l'Arxiduc Lluís Salvador, referint-se a la Llengua i segons el cens de 1860:

"Se puede calcular que el número de personas que conocen el castellano será de 32-33.000, a esta cifra hay que añadir unas mil personas de las clases populares, que, sin saber escribir, pueden expresarse, no obstante, en castellano ... podemos decir que en Mallorca entienden el castellano unas 35.000 personas, es decir, una sexta parte de la población ...". (816)

és evident que l'efecte de l'escolarització era lent i en conseqüència, fins i tot la Instrucció primària no passava de ser una eina deculturadora i ideologitzadora:

"... En las Primarias de niños se les enseña el catecismo y a los mayores algunos trozos de la sagrada escritura; aprender a leer y escribir, rudimentos de lengua castellana y ejercicios de ortografía; elementos de Aritmética ...". (817)

Educació elemental i castellanitzadora, que va possibilitar que l'escola fos la transmissora del

castellà i del seu aprenentatge, i per tant les persones que sabien llegir i escriure en castellà, la gent "cultura", ~~l~~ havia après a l'escola.

Així arribaríem a finals del segle XIX, quan a Mallorca es produeix un ressorgiment econòmic, però curiosament les xifres d'analfabetisme no havien aminorat. Per exemple, a 1877 era un 80 % de la població i el 1904 encara era d'un 75 %. (818)

Era com una resistència a la castellanització de manera inconscient, probablement per incomprensió de la realitat i per esser analfabets tant del castellà com del català.

També hem de reconèixer que estudiem una època, a partir de 1845, en que la Constitució moderada era restrictiva en drets populars i fou un marc que va possibilitar disposicions legals restrictives, fins i tot prohibitives per a la llengua catalana.

Una d'aquestes disposicions legals fou el "Reglamento para las Escuelas Normales de Instrucción pública", Reial Decret de 15 de maig de 1849, signada per Juan Bravo Murillo, Ministre de Comerç, Instrucció i Obres públiques, en el seu article 7: "Las escuelas prácticas de las normales de ambas clases se dividirán en dos secciones, en las cuales se enseñará", entre

altres ensenyances hi figuraven: "La Ortografía, con sujecion á reglas de la Academia española" i "Los rudimentos de la Gramática castellana, en que se comprendan la Etimología y las reglas principales de la Sintáxis" (819), sense fer altre tipus de referència a cap altra llengua, el que vol dir que s'ignoraven i que s'obligava a l'aprenentatge de la Castellana.

Més endavant en aquest mateix article, en la segona secció, deia que s'havia d'ensenyar: "Complemento de la Gramática castellana ampliando la Sintáxis y comprendiendo Prosodia", (820) ens trobam amb el mateix cas que abans.

Bravo Murillo havia iniciat aquest procés legal d'imposició de la Llengua castellana, quan, per Reial ordre de 22 d'Octubre de 1848 es dirigia als Caps polítics corresponents amb aquestes paraules:

"Enterada la Reina (Q.D.G.) de que no en todas las Escuelas del reino se observan las reglas de Ortografía prescritas por la Real Academia española, y considerando las perjudiciales consecuencias que esta falta de conformidad llegaría á producir en el uso é inteligencia de nuestro idioma, se ha dignado S.M. resolver, que cumpliendo exactamente lo prevenido por Reales órdenes de 25 de Abril y 10 de Diciembre de 1844, sirva únicamente de texto en todas las Escuelas el **Promptuario** de la expresada Academia, y que las demás obras de esta clase comprendidas en el catálogo que se publicó en 30 de Junio último, sirvan sólo para ser consultadas por los Maestros con el objeto de perfeccionar el método de

enseñanza, pero no de variar el sistema de Ortografía". (821)

La Reial ordre era clara i contundent, la llengua que s'havia d'utilitzar a les escoles era la castellana.

Al marge d'aquest procés legal, autors com Avendaño, a la seva **Gramática Castellana**, consideraven que:

"El objeto de esta primera division del arte de hablar es la descomposicion general del discurso, para deducir su mecanismo y teoria. Pero el lenguaje oral, por cuyo medio se manifiesta, es un sistema de signos, cuyos elementos son los sonidos, que se hacen permanentes con el auxilio de ciertas figuras ó caractéres, y por lo cual hemos dividido el lenguaje artificial en LENGUAJE ORAL Y ESCRITO. Analizaremos, pues, el discurso, esto es, el empleo de una lengua, primero en el lenguaje oral, y luego en el escrito. en ambos casos concretaremos nuestras diversas observaciones al IDIOMA CASTELLANO. Así nuestro trabajo será su verdadera GRAMATICA". (822)

Hi havia, en aquestes paraules, un interès en fer veure la importància de la llengua castellana a l'escola, al marge de cap altra consideració socio-política o pedagògica, però amb una matització que es detecta en la necessitat de protegir l'idioma castellà.

Encara que en aquesta obra hi trobam una petita referència al Català, quan parlava de l'origen i progressos de l'idioma castellà:

"Los españoles escapados al yugo árabe se expresaban en distintos dialectos, aunque todos de un origen comun. los catalanes hablaban el provenzal ó el limosin; el primitivo castellano era la lengua de Castilla, Leon y Asturias; el

gallego, de que luego nació el portugués, la Galicia; y el vascuence la de mucha parte de las provincias vascas.

Destruído por fin en 1031 el Califato de los Omniades de Córdoba, y debilitado así el poder musulmán en la península, extendieron los españoles sus conquistas. La España quedó dividida en tres partes, cada una con su idioma. Hablóse el catalán desde los Pirineos á Murcia, siguiendo las costas del Mediterráneo; en el centro desde las vertientes pirináticas al reino de Granada, el castellano; y desde Galicia á los Algarves el portugués". (823)

Però a continuació ressaltava que:

"El poema del Cid, de autor desconocido, producción de mediados del siglo XII, según el común sentir, es el primer monumento de nuestra lengua y literatura. Ambas aparecen todavía rudas y desaliñadas; pero comienzan á tener vida en esta época". (824)

En els anys 50 és quan probablement es produeix una insistència castellanitzadora al sistema escolar, encara que també es produeix una defensa de l'ensenyança de la llengua castellana a altres nivells com són als llibres de text.

Per altra banda es fa referència a la llengua materna en termes aparentement positius, com és el cas de Cardenera, quan diu:

"El primer objeto de la enseñanza de la lengua materna en las escuelas primarias, es enseñar al niño á expresar correctamente sus pensamientos. esto, sin embargo, á pesar de su gran importancia, es lo menos que se debe obtener en una escuela á que asisten los discípulos con regularidad y por bastante tiempo. Deben estos aprender las reglas de ortografía prácticamente

para aplicarlas con oportunidad, y á presentar sus pensamientos con sencillez, claridad, precision y sin ambigüedad. En esto se comprende la redaccion de cartas, narraciones, descripciones y otros escritos sencillos relativos á la vida práctica, como cuentas, recibos, certificados, y otros relativos á los asuntos privados. Una escuela que en circunstancias favorables no diese estos resultados, seria una **escuela mala**". (825)

Naturalment, el que no es diu és que aquest concepte de llengua materna es refereix a la llengua de la seva "madre patria", la castellana, no la de la pàtria d'Aribau, la catalana, o la gallega, la basca, etc. el que significava que la importància era per a la implantació del castellà, ignorant-se sistemàticament les altres llengües que en realitat eren maternes.

Tampoc era el que Niemeyer deia quan es referia a la llengua materna:

"La madre es la primera que enseña á hablar á su hijo como lo indica la expresion **lengua materna**. La vida social continúa esta instruccion, suministrando al niño, sin auxilio extraño, inmensa riqueza de palabras y de frases. los ejercicios de lectura aumentan este tesoro, y si el maestro sabe aprovechar las ocasiones que la lengua". (826)

Dic això perquè el plantejament resultava incoherent des del punt de vista pedagògic, ja que es parlava de llengua materna sense, però, ser coherent des del punt de vista polític, perquè es volia demostrar que la llengua de la totalitat de la població havia d'esser la castellana, com a llengua materna.

El que es pretenia era imposar una llengua estrangera a la majoria de la població escolar, tal com afirma Jordi Monés:

"L'escolarització en una llengua forastera no es presentava difícil solament per la situació general i la insuficient preparació del mestre, sinó també pel fet que els mètodes per a l'ensenyament de la llengua castellana pertien de la base que la llengua dels alumnes era la castellana". (827)

El que passava era que els mestres que es proposaven per a dur des d'altres províncies a les regions de parla castellana, no solucionaria la problemàtica en profunditat perquè en sí desconixerien el transfons lingüístic de la qüestió.

Als anys 50 també cal assenyalar una qüestió pactista, entre els bisbes catalans i la postura del govern central, la defensa de la llengua castellana, més concretament dins l'ambient que va possibilitar l'aprovació del Concordat de 1851 i de resultes de la seva aplicació. (828)

Malgrat tot això, es produeix algun intent de recuperació de la llengua catalana: gramàtiques i alguns llibres de lectura per als infants. Concretament conec dues gramàtiques catalanes, la de Magi Pers i Ramona: Gramàtica Catalana-castellana. "Adornada amb exemples de bons autors, alguns diàlegs familiars amb la

correspondència de les frases més difícils de la llengua, y alguns trossos escollits en prosa i vers", (829) publicada a 1847 i la de Pau Estruch i Siqués: Gramática de la Lengua Catalana, (830) publicada a 1857, encara que fossin dues obres de diferent estil, una redactada en català i l'altra en castellà, pretenien ensenyar el català.

Magi Pers a la seva obra destacava el mèrit de la mateixa i amb una ortografia estranya com ja heu pogut intuir en el seu subtítol. En el seu proemi destacava:

"Es cosa estranya, per cert, que després de haber donat á llum lo doctor Ballot la sua gramática catalana, no haja un catalá, entre els molts que han florit y floréixen actualment fora y dintre de Catalunya, que haja emprés lo treball de forma una gramática, ab la cual, los naturals de aquest país puguessen apèndrer fácilmente la llengua dels Cervántes y Granadas. Trabajo enojós, en veritat, però que's menester realizarlo". (831)

Però, si una es proposava ensenyar la gramàtica catalana perquè els catalans aprenguessin el castellà, com és el cas de la gramàtica de Pers, la d'Estorch pretenia aclarir que:

"...; parecerá un contrasentido la publicacion de una gramática catalana, cuyo idioma, mal calificado de dialecto, no es el oficial de la Nacion, ni es comunmente conocido sino en las provincias catalanas: pero como esta parte notable del territorio español sea un centro mercantil é industrial, con el que se hallan ligadas las demas provincias con íntimas y continuas relaciones, y como su lenguaje familiar, que por su precision y

energía guarda cierta analogía con carácter de sus habilidades, no puede considerarse como muerto, ni dejará de hablarse acaso por muchos siglos, por mas que en las leyes se vea esa tendencia; me he decidido á dar á luz el fruto de más áridas tareas, creyendo que con él pago un tributo de amor á mi pais natal y ofrezco un beneficio á mis compatriotas, presentándose reglas claras y sencillas para hablar y escribir con alguna mayor correccion de la lengua nativa, tal como hoy generalmente se habla, facilitándoles al propio tiempo un medio de adquirir el conocimiento de las demas". (832)

Antoni Comes ens pot ajudar a resumir el significat d'aquestes obres, quan diu:

"Hem de saltar trenta-dos anys per trobar (es refereix a la Gramàtica de Ballot) una altra obra de teoria gramatical: la Gramàtica catalana-castellana (1847), de Magí Pers i Romana, concebuda segons els canons més tradicionals i donant sempre l'equivalència castellana dels exemples catalans. deu anys després, el poeta Pau Estroch i Siqués publicava la seva Gramàtica catalana (1857), de la qual l'acadèmia de Bones Lletres en féu especial recomanació. Mentrestant ha sortit un diccionari prou interessant, el Diccionari de la llengua catalana amb la correspondència castellana i llatina (1839), de Pere Labèrnia, que, més allà del seu valor intrínsec, fa un gran servei als poetes i escriptors. Al llarg del segle surten altres diccionaris d'un valor semblant al de Labèrnia, entre els quals potser hem d'esmentar el Diccionario manual o vocabulario completo de las lenguas catalana-castellana (1859), d'àngel Saura; el Diccionario general valenciano-castellano (1851), de Josep Escrig;". (833)

Precisament a 1857 s'aprovaria la Llei Moyano que impulsaria, de bell nou, una tendència a la castellanització. (834) Recordem que aquesta llei es

reafirmava en que la primera ensenyança, segons el seu article 2on punt quart, hi havia de figurar els "Principios de Gramática castellana, con ejercicios de ortografía". (835)

Com diu Jordi Monés:

"Des de la llei Moyano del 1857, s'evidencia clarament l'existència, o més ben dit la consolidació, d'un corrent majoritari de caràcter castellanitzador bé per convicció o simplement per inèrcia. Des de començament del període que s'estudia en aquest capítol, es publicaren diverses gramàtiques castellanes, algunes de les quals amb diverses edicions". (836)

Paraules que simplement ens indiquen la constatació d'una dinàmica legal, però significatives, en el sentit de que aquesta dinàmica representava la síntesi de tota una mentalitat castellanitzadora, no tan sols de l'Administració sinó de les instàncies de poder del moment.

Per seguir les directrius oficials els autors de cartilles per aprendre a llegir en la llengua castellana s'esforçaven en demostrar que s'adequaven a les directrius de la Reial Acadèmia, com per exemple el **Método práctico de enseñar á leer**, de Vicente Naharro, publicat a Palma a 1854:

"En esta última edición se ha corregido la ortografía con arreglo al Prontuario que el año cuarenta y cuatro dió á luz la real academia de la lengua española". (837)

Era una forma de deculturar la població més jove, on el mestre havia de jugar un paper important com el funcionari que compleix amb la seva obligació d'alfabetitzar a la població dins la cohesió estatalista del sistema escolar, es per això que es considera que la història de l'ensenyament obligatori, al manco en aquesta època, és la història de la castellanització obligatòria, malgrat hi hagués alguns intents, no oficials, de catalanització.

I malgrat a les escoles la llengua castellana fos una llengua estranya a la població escolar, actuava d'element homogenitzador i centralitzador. Des del punt de vista legal la llei Moyano significaria la consolidació legal d'aquesta mentalitat.

Aquesta mentalitat oficial es pot complementar amb la referència que feia un pedagog que contava amb el beneplàcit oficial, com era el cas de Julio Kuhn, quan a la seva Memòria sobre la Instrucció a Prússia, assenyalava al parlar (a 1850) "De la Lengua patria y de la Gramatica", considerava que:

"Los objetos de la enseñanza, cuyo método acabo de indicar sucintamente, constituyen la instrucción primaria del idioma patrio; y sería muy de desear que V.E. fijase en el plan general de estudios, ya que se hallan en él clasificadas la enseñanza primaria, secundaria y superior, los

conocimientos que deben adquirirse en la primera, y cuáles en la segunda, por cuyo medio se podrían marcar fácilmente los diversos grados de instrucción pública, tan indispensables para la unidad de la enseñanza que debe existir en las naciones, y tal como sucede en Alemania,..." (838)

Es evident que es volia lligar el concepte d'unitat, en una triple dimensió: unitat de la pàtria, per poder enfortir l'ideal d'Estat-nació, unitat de la llengua, per oferir un sistema de comunicació que facilités una unitat cultural, i unitat del sistema educatiu, per tant la llengua havia d'esser necessàriament la castellana, que seria l'element que facilitaria la coherència del conjunt, especialment per a les futures generacions.

3.3.4. Les institucions Educatives conseqüència del Reformisme liberal: Escoles d'Instrucció primària i Escoles Normals.

Les escoles d'Instrucció primària havien d'esser la base per a construir un sistema escolar d'educació popular dins la concepció reformista dels liberals, i les Escoles Normals ho havien de possibilitar mitjançant la formació dels professionals idonis per a la tasca. La Inspecció d'Instrucció primària havia d'esser l'instrument de control. Al marge de que la institució educativa burgesa, per excel·lència, fossin els Instituts de segon ensenyament, que havien d'esser els impulsors de l'Educació de les classes mitjanes.

El Pla de 1845 assenyalava una nova etapa en el conjunt de la instrucció pública, que consolida el centralisme i les institucions introduïdes a l'Estat espanyol a l'etapa anterior: la Instrucció primària i les Escoles Normals, que havien quedat ja regulades a 1838. La centralització es pretenia construir al voltant del Ministeri de Governació, al qual li pertocava conduir la instrucció pública.

De resultes de tot això és el Reglament de 15 de

maig de 1849, que substituïa el de 1843, i que va durar fins a principis del segle XX. Malgrat les matitzacions i parèntesis que va tenir posteriorment. (839)

Però, ja des del 21 de novembre 1845, es pot dir que s'inicia un nou procés, es exigeix, mitjançant una Reial ordre, que el futur mestre passés per a una Escola Normal i una vegada concluit el termini determinat, al considerar-se que una de les causes que més contribuïa a l'estat lamentable en que es trobaven les escoles d'instrucció primària, era el fàcil accés a la professió. (839 bis) Com es veu, era aquesta una de les primeres desicions oficials, en aquest període, que es donarien per a clarificar l'exigència d'una formació reglada dels mestres, una vegada aprovat el pla de 1845.

És així que:

"1ª Desde marzo de 1845 ninguno será admitido á exámen para obtener título de maestro de escuela elemental de instruccion primaria sin hacer constar que ha asistido tres meses por lo menos á alguna de las escuelas normales de provincia.

2ª Desde Setiembre del mismo año, la asistencia á la escuela normal deberá haber sido de seis meses por lo menos, y de un año escolar desde setiembre de 1847.

3ª Lo mismo sucederá con los que aspiren al título de maestros de escuela superior; pero estos des de Marzo de 1848 deberán haber estudiado en escuela normal los dos años que constituyen el estudio completo en estos seminarios.

4@ Los Directores de escuelas normales designarán con conocimientos de las comisiones superiores de instrucción primaria los estudios que hayan de hacer los que se encuentran comprendidos en las disposiciones anteriores, cuidando siempre de que los alumnos se instruyan en las asignaturas más importantes para el ejercicio de la enseñanza, con arreglo á los plazos que quedan perfijados". (840)

A partir d'aquí, tota provissió de plaça corresponent a mestre d'instrucció primària seria preferit el qui, en igualtat de circumstàncies, presentés certificació d'haver assitit a una Escola Normal, i entre aquest el qui ho haguessin fet més temps. (841)

Poc abans, Pablo Montesino, en el seu discurs als exàmens de l'Escola Normal central, feia un repàs a la situació de les escoles normals:

"Por ventura no es sola la prueba de exámenes públicos de esta especie la que puede ofrecer esta escuela relativamente á la extension y utilidad de conocimientos que los alumnos adquieren en ella. Desde su instalacion en 8 de marzo de 1839 han completado el curso de estudios de dos años, han sufrido los exámenes de reglamento, de trimestre y anuales, públicos y privados, generales y particulares, y se han formado en fin hasta el dia 122 maestros. De entre estos se hallan empleados en la enseñanza de escuelas normales 54; en la de escuelas elementales 26; en la de institutos de segunda enseñanza 2, y en establecimientos particulares ó colegios 4. Fueron reprobados 10, y han fellecido 7. Se ignora la colocacion de 18. Otros 18 deberán salir en el proximo mes de octubre, y ascenderá el número á 140". (842)

Pablo Montesino feia un crit a favor de l'esperança de la creació de les Escoles Normals, però no massa optimista:

"...Superfluo seria decir que las escuelas recientemente establecidas estarán distantes de la perfeccion á que deben llegar, y llegarán sin duda mas pronto ó mas tarde, á proporcion que las circunstancias les sean mas ó menos favorables. esta imperfeccion, inherente á todas las obras que salen de las manos del hombre, es natural, y solo al Supremo Criador, es dada la instantánea ejecucion de obras perfectas. De todos modos se ha dado un gran paso, y todos los demas son comparativamente expeditos y fáciles. Atendido el objeto con que se establecen estas escuelas y los medios de que en ellas se hace uso para lograrlo, no es dificil conocer que algunas ventajas han de resultar de su formacion desde luego, no obstante que los medios no sean ni tan abundantes, ni tan propios, ni tan bien aplicados como deben serlo y como lo serán despues. Bastará saber que las escuelas normales se instituyen con el determinado fin de preparar maestros capaces de instruir, y mas bien. educar al pueblo; y bastará decir que entre los grandes obtáculos que se presentan para fomentar la instruccion y mejorar la educacion de la gran masa del pueblo, uno, y el mayor sin duda, es la falta de maestros que puedan cooperar á esta grande obra". (843)

Pablo Montesino, era molt pessimista, en el sentit de que els mestres, fins al moment, no tan sols havien estat mal formats, sinó que eren considearts ignorats en relació a la funció que tenien assignada per la societat. (843 bis)

Les Escoles Normals no acabaven de complir la

funció encomanada, malgrat les perspectives inicials. Fins i tot des del punt de vista oficial hi havia veus que es plantejaven la necessitat de la seva revisió, tal és el cas de la Circular de 15 de setembre de 1847, en la quals es demanava a les Comissions provincials d'Instrucció primària l'inform i estat de les Escoles Normals de cada província. (844)

En el Reial decret de 23 de setembre de 1847, es considerava que: "clasificando el personal de instruccion primaria, mejorando la situacion de los maestros, asegurando el pago de sus sueldos, y reduciendo el número de las escuelas normales", i:

"Se procurará reducir las Escuelas Normales, seminarios de Maestros de instruccion primaria, á las que sean puramente precisas, y estén mejor situadas para las necesidades de la enseñanza". (Art. 55) (845)

I a continuació es regulava l'alternativa a les províncies que quedassin sense escola normal:

"Las provincias que se queden sin escuela normal tendrán obligacion de sostener á su costa, en la mas inmediata, el número de pensionados que se estime necesario para que no lleguen á faltar los buenos maestros. (Art. 56)

Las capitales de las mismas provincias habrán de tener precisamente escuela superior, formada sobre la base de la que haya sido escuela práctica normal, y sostenida por los fondos municipales. (Art. 57)

Los Directores y maestros de las escuelas normales que se supriman quedarán de Inspectores de escuelas en sus respectivas provincias, con los mismos sueldos que en la actualidad disfrutaban, y pagados de la propia manera". (Art. 58). (846)

Certament, el panorama que assenyalava Antonio Ros del Alamo, Ministre de Comerç, Instrucció i Obres públiques, a l'Exposició a la Reina, era bastant pesimista:

"Uno de los males que mas dolorosamente aquejan á la instruccion primaria es la triste situacion á que se hallan reducidos los maestros por lo escaso de sus dotaciones, la falta de puntualidad en su cargo, y el ningun decoro con que suelen tratarlos algunos ayuntamientos, que no conocen cuánto influye en la educacion la dignidad de sus encargados. sumidos la mayor parte en la abyeccion y la miseria, ¿qué personas habrán de abrazar una profesion tan abatida, y cuántas se encontrarán capaces de ejercerla dignamente? ¿Qué resultados tendrá este abandono en la educacion de los niños, no solo por la escasez de conocimientos que habrán de recibir, sino, lo que mas sensible, por lo que ha de resentirse la parte moral y religiosa? ¿Ni cómo exigir la aptitud y saber necesarios á quien solo se le ofrece en recompensa una suerte llena de privaciones y penalidades? Todos los esfuerzos del gobierno se estrellarán en este obstáculo, y jamás logrará mejorar tan importante ramo mientras no saque á los profesores de su infeliz estado". (847)

L'any següent, el 3 de març de 1848, la Direcció general d'estudis, va demanar dades per a perfeccionar l'organització d'aquestes Escoles Normals mitjançant una circular que deia: "El Gobierno propone disminuir el

número de Escuelas Normales ..." (848)

Les raons que donava Gil de Zárate, segons Soler Balada, eren de tres tipus: de caràcter pedagògic, polític i d'altres de caràcter econòmic, i va esser duita a terme a instàncies de la Direcció General d'Instrucció pública: (849)

Les mesures de caràcter pedagògic anaven dirigides a la correcció de la formació dels mestres i sempre enfocades amb un criteri social i curricular, no metodològic:

"Después de haber dado las Escuelas normales sus primeros frutos; convenia hacer distincion entre los maestros de las grandes poblaciones y los de las aldeas. Aunque la educacion debe ser la misma en el fondo para todos, han de diferenciarse en lo accidental, segun el destino de cada uno. Si la generalidad tiene que vivir en los pueblos de corto vecindario, algunos estan destinados á dirigir escuelas en las ciudades y en grandes centros de poblacion; y así como seria nocivo extender la instruccion de los unos hasta el punto de hacerles cobrar odio á la posicion humilde que les espera, del propio modo seria injusto privar á los otros de los medios de cumplir debidamente con especial encargo.

Habíase notado ademas, que si bien el tiempo de dos años era suficiente para dar á los maestros elementales la instruccion que necesitan, no alcanzaba á suministrar á los superiores los conocimientos que es fuerza exigir de ellos. La precision de tener profesores regulares para las urgencias de la reforma, habia hecho atropellar algun tanto la enseñanza en los que deben recibirla completa; pero ya no se esta en este caso, y podiese pasar á otro sistema que

satisfaciessse todas las exigencias de la instruccion primaria en sus diversos grados". (849 bis)

El criteri polític es veu reflectit en les paraules que Gil de Zárate ofereix de la interpretació de les crítiques que hi havia cap a la reforma de la Instrucció pública:

"... No faltaba quien dijera que las Escuelas normales, ademas de ser gravosas á los pueblos, estaban desacreditadas por sus escasos resultados, y que su destruccion seria en todas partes mirada como un beneficio, descargando á las provincias de un gasto inútil, cuando pesaban sobre ellas otras muchas atenciones de mayor importancia". (850)

Els criteris econòmics quedaven reflectits de la següent manera:

Yo mismo deseaba conseguir algun alivio en los gastos, porque proyectaba dar un paso más, un paso importantísimo en la reforma de la Instruccion primaria con el establecimiento de los Inspectores; y porque ademas necesitaba atender simultáneamente al sostenimiento de los Institutos de segunda enseñanza, que tambien se sostenian en gran parte con fondos provinciales". (851)

La renovació estava plantejada i de resultes de la circular ja esmentada, de 3 de març de 1848, i d'altres, es va consultar al Caps polítics, que:

"..., oyendo á las Comisiones superiores y á las Diputaciones provinciales, manifestasen su parecer sobre las ventajas que habian reportado hasta entónces las Escuelas Normales, y sobre la conveniencia de conservarlas ó suprimirlas". (852)

I malgrat, segons indicava el mateix Gil de Zárate, el resultat positiu de la consulta:

"Los informes fueron extensos, y casi todos favorables á su conservacion; resultado tanto mas satisfactorio, quanto que ningunna mira de interés personal podia influir en la opinion de los informantes, por no hallarse en el caso de educar á sus hijos en tales establecimientos, y hablar solo movidos de la conviccion que producian en sus ánimos las mejoras que, á pesar del corto tiempo transcurrido, se estaban ya tocando. El Gobierno, en la reforma que hizo despues, suprimió la escuela normal en muchas provincias que deseaban su conservacion y que pidieron, alguna con tal empeño, como fué la de Logroño, que hubo precision de ceder á sus instancias". (853)

Així, i de resultes de l'aplicació del Reial decret de 30 de març de 1849, les escoles normals quedaren reduïdes a les següents: l'Escola Normal central de Madrid.- nou Escoles Normals superiors en les capsaleres de cada Districte universitari.- vint d'Elementals: Alacant, Badajoz, Burgos, Càceres, Ciuda Real, Còrdoba, Conca, Girona, Guadalajara, Ossa, Jaén, Lleó, Lleida, Logroño, Lugo, Múrcia, Orense, Navarra, Santander, Sòria i Victòria, més dues d'aquesta mateixa classe a les illes Balears i a les Canàries. (854)

Total que passaven d'esser 42 a esser 33, número que varia segons els autors ja que segons els decret de Bravo Murillo de març de 1849 ja havien passat de 45 a

32, (855) a més de sofrir una sèrie de modificacions:

.- Reducció de les assignatures que ja al 1843 es consideraven decoratives: nocions de retòrica, poètica i literatura espanyoles.- Desapareixen la Física, Química i Història Natural.- Els Principis d'Educació quedaven reduïts, segons el seu article 5, a: .- Religió i Moral.- Lectura i escriptura.- Gramàtica castellana.- Aritmètica, amb sistemes legals de peses i mesures.- Nocions de Geometria i Dibuix linial.- Principis de Geografia i una ressenya de la Història d'Espanya.- Nocions d'Agricultura.- Mètodes d'ensenyança. (856) La novetat és la inclusió, respecte a 1843, de l'Agricultura. Aquests ensenyaments durarien dos anys.

A les Escoles Normals superiors serien tres anys i segons l'article 4 les matèries serien:

.- Religió i moral.- Lectura i escriptura.- Gramàtica de la llengua castellana amb algunes nocions de Retòrica, Poètica i Literatura espanyola.- Aritmètica en tota la seva extensió, amb el sistema legal de peses i mesures.- Nocions d'Àlgebra.- Principis de Geometria amb les seves aplicacions als usos comuns de la vida, a les arts elementals i a l'Agrimensura.- Dibuix linial.-

Elements de Geografia i Història, especialment d'Espanya.- Aquelles nocions de Física, Química i Història natural indispensables per disposar d'un coneixement general dels fenòmens de l'univers i usos més comuns de la vida.- Coneixements pràctics d'Agricultura.- Pedagogia, o principis generals d'educació i mètodes d'ensenyança. (857) Agricultura i Àlgebra son les novetats, segurament per satisfer a alguns grups econòmics de pressió pròxims al Govern central.

L'Escola Normal central sofria també canvis importants: Els catedràtics d'Universitat la deixaven en favor dels professors normalistes i es reduïren a dotze els alumnes pensionats pel Govern, malgrat hagues d'admetre pensionats del districte universitari de Madrid. (858)

Les ensenyances que s'oferirien havien d'esser simplement al nivell de les escoles comunes:

"La enseñanza que ha de darse en estas dos clases de Establecimientos será adecuada al objeto que cada una tiene. Reducida en las de menor categoría á lo que puramente constituye la instruccion primaria elemental completa, se elevara en las Escuelas superiores á mayor altura, si bien contenida siempre en los límites convenientes, no debiendo pasar en ciertas

materias de algunas nociones elementales. Los programas que á su tiempo se publiquen fijarán estos límites y uniformarán la enseñanza en todas las Escuelas". (859)

S'elogia la introducció de l'agricultura a les Escoles Normals i a la Instrucció primària, per les repercussions que pogués ofereir a l'economia del país. (860)

Però, com ja hem indicat anteriorment, una de les aportacions legal que es feia a 1849 era la institucionalització de la Inspecció Estatal:

"Si en todos los ramos del servicio público es conveniente esta clase de funcionarios, en la Instrucción primaria es indispensable. Sin ellos la Administración nada ve, nada sabe, nada puede remediar. Las Autoridades no tienen tiempo para vigilar por sí solas tan gran número de Establecimientos, ni ménos tiempo para entrar en la infinidad de pormenores que esta vigilancia exige". (861)

Es necessitaven persones especialitzades per dur a terme la tasca de control i vigilància de les escoles de la Instrucció primària, al manco, per tractar d'evitar i superar la inèrcia que la situació presentava en aquells moments.

En el seu article 17 del títol III s'assenyalava que hi hauria un inspector d'Escoles nomenat pel Govern Central a totes les províncies. Per optar a aquest

càrrec d'inspector hauria de cursar tres anys a l'Escola Normal Central o a qualsevol de les Superiors i tenir cinc anys d'exercici de la professió. En aquells moments tendrien opció tots els directors de les Escoles Normals existents o suprimides. (862)

Des del punt de vista legal podem expressar la síntesi del moment en les paraules de Jaume Pujol, quan afirma:

"Leyes que regulasen a los inspectores salieron en 1836, 1838, 1839, 1841 y 1849. estas normas van creando la idea de que la inspección debía ser un órgano especializado que se dedicara a funciones de caracter directivo.

Con el Real Decreto del 30 de marzo de 1849, se crea la inspección de enseñanza primaria como un cuerpo destinado específicamente a esta función. se estableció un inspector en cada provincia, con obligación de visitar las escuelas, proponer al ministerio de educación las reformas necesarias, y estimular el celo de los ayuntamientos y comisiones locales.

Como puede comprobarse, la semejanza de estas leyes con la reforma Guizot en Francia son acusadas. En ambos casos se trata de influir primero sobre sus funciones inspectoras. Pero poco a poco se irán dejando de lado estas autoridades intermedias y el estado intervendrá directamente en las escuelas sin contar muchas veces con las autoridades locales.

La "Ley Moyano" del 9 de setiembre de 1857, modificó poco la estructura de la inspección. esta ley es de suma importancia en la historia de la legislación educatiya española, ya que representa un enorme esfuerzo de organización y mejora de la enseñanza. Podemos señalar la facultad que concede a las universidades, a través de los Rectores y catedráticos, de inspecciones los establecimientos educativos de su distrito". (863)

Dins aquest discurs hi ha una explicació acceptada per la majoria d'autors que parla dels orígens de la inspecció de la Instrucció primària. En ell es considera a 1849 com una data clau, ja que fins a 1849 va ser com una etapa de transició cap a la seva creació definitiva i des de 1849 s'entra en una etapa de gestació que dura fins a 1911, segons Adolfo Maillo, dins una dinàmica de paulatina professionalització de la Inspecció:

"Los sesenta años que comprende esta etapa ven el lento caminar de una función que ha de luchar contra los puntos de vista peculiares de la inspección antigua, gubernativa y local y que, además, ha de acendrar su conciencia profesional y sus exigencias técnicas clamando una y otra vez contra la burocratización de sus tareas, para orientar pedagógicamente la enseñanza.

El primer cometido fué el más difícil, tanto que siempre que cualquier circunstancia reaviva el secular recelo hacia la Inspección profesional, rebrota el deseo de confiar a Juntas y Comisiones todas o la mayor parte de las tareas que competen a aquélla, sin tener en cuenta la ineficacia de tales organismos. A este respecto es saludable leer las páginas que Gil de Zárate dedica al abandono,". (864)

Mariano Carderera fou un altre dels alts funcionaris que va defensar la professionalització de la Inspecció de la Instrucció primària a nivell estatal, en el sentit de intentar demostrar el que tenia de positiu la seva labor i la incidència en la millora del sistema escolar, al manco des del punt de vista quantitatiu. Segons l'Anuari Estadístic, Gil de Zárate i Sanz Díaz,

etc. el nombre d'escoles primàries a l'Estat espanyol era de:

	<u>1846</u>	<u>1850</u>	<u>1855</u>	<u>1860</u>	<u>1865</u>
Es.	15.640	17.434	20.753	24.353	27.100
Alum.	663.611	781.727	1.000.974	1.051.653	1.369.077
					(865)

En el que es refereix als progressos en materia de construccions escolars, segons Gil de Zárate a 1850 es construïren 71 edificis nous de planta; entre 1850 i 1855 cal indicar que es construïren 809 edificis i se'n reconstruïren i repararen 2.947. (866)

I en el capítol dels titulats del Magisteri a les escoles públiques a 1846 n'hi havia 6.331 i el 1855 9.543. (867) Segons Gil de Zárate a 1850 els mestres amb títol eren 7.157, sense títol 6.601, les mestresses amb títol eren 1871, sense títol 2195 (868).

Gil de Zárate ens indica que a 1846 hi havia 432.526 nins a les escoles públiques i 77.585 a les privades. A 1850, 474.037 nins a les públiques; 74.291 a les privades. Les nines a les escoles públiques a 1846 eren 117.081, a les privades 36.419. A 1850 179.574 nines a les escoles públiques i 53.128 a les escoles privades. Es calcula que a 1860 predominaven les escoles

incompletes enfront de les completes, però pot ser que la Llei Moyano incidís en la circumstància de que les incompletes anassin disminuint paulatinament en benefici de l'augment de les completes, perquè a certes poblacions no hi havia possibilitat d'haver-hi escoles primàries incompletes. (869) Un altre aspecte que s'hauria de contemplar en aquesta descripció seria el desequilibri que hi havia entre les diferents regions de l'Estat, en el que feia a la població escolaritzada i en relació a la població de fet que tenien aquestes. (869 bis)

Carderera considerava a la Inspecció com un element fonamental en la labor d'impulsar la Instrucció primària:

"La inspeccion es uno de los medios más eficaces de mejorar las escuelas y de acelerar su marcha progresiva hácia la perfeccion, pero lo es únicamente cuando se desempeña con inteligencia, fé perseverancia, y con benévola severidad al mismo tiempo. Quanto mas graves son sus consecuencias, tanto mas difícil es la mision del inspector y tanto mas raras las cualidades de que debe estar adornado". (870)

Aquests plantejament no volien significar sinó la professionalització de la funció vigiladora i controladora dels Inspectors des de les estructures centrals i centralistes baix de la direcció d'un

Inspector general d'Instrucció primària. Aquí podem recordar que un dels que va ocupar aquest càrrec fou Francesc Riutort, a des de 1850, com a substitut d'Iturzaeta i com a deixeble de Pablo Montesino, i Director de l'Escola Normal de les Balears. (871)

La vacant d'Inspector General d'Instrucció primària es produïa des del moment que J.F. Iturzaeta va accedir a la Direcció de la Normal Central de Madrid, a la mort de Pablo Montesino. (872) Aquesta vacant s'anunciava de la següent manera (Revista de Instruccion Primaria-1850):

"La Gaceta del 15 de Enero último y el Boletín Oficial del Ministerio de Comercio Instrucción y obras públicas han anunciado una vacante de Inspector general de Instrucción primaria, por promoción de Don José Francisco Iturzaeta á Director de la Escuela Normal central del Reyno. La dirección de Instrucción pública previene en su consecuencia que los que se hallen adornados con las circunstancias que la ley exige obtener plaza, la soliciten dentro del término de un mes por el conducto de reglamento". (873)

Riutort fou nomenat Inspector general d'Instrucció primària reemplaçant a Iturzaeta i va prendre possessió el 7 de juny de 1850. (874)

De la influència de Pablo Montesino sobre Francesc Riutort en tenim notícies a la traducció de l'obra Breve tratado de moral religiosa para uso de las escuelas primarias estratado de la obra de moral de Mr. Rendu,

que fou adoptat per l'escola Normal Central de Madrid per a les províncies de l'Estat:

"Estando yo en la Escuela Normal de Madrid comisionado por esta provincia de Mallorca, observé que en estas lecciones de moral y religion que da en el curso de esta asignatura el Ilmo. señor D. Gregorio Sanz de Villavieja, obispo electo por Vich, vocal de la Direccion general de estudios y director espiritual de aquel establecimiento, se vertian muchas ideas que contiene el presente tratadito que, en algun rato desocupado, habia yo traducido por via recreo. Esto me animó á enseñárselo á S. Ilma. y ..., habiendo ofrecido despues esta traduccion al director principal el Ilmo. Sr. Pablo Montesino vocal de la Direccion general de estudios etc. la aceptó diciéndome que la haria imprimir para que sirviese de testo en las escuelas de todas las provincias, reservándome la propiedad en la mia". (875)

La reestructuració de les Escoles Normals, a més d'implicar la seva disminució segons els plantejaments de 1849. Per part de Gil de Zárate, es consolidava amb la regulació dels seus reglaments i s'elaborava un programa completador de la nova estructura centralitzadora, propiciada per la Reial ordre de 1849, d'aquest centres on es comença a detectar la mentalitat de Cardenera, ja dins l'era post-Montesino, deia a "Escuelas Normales.= Inspectores de Instruccion primaria":

"Mucho conviene promover entre nosotros el exámen de las cuestiones relativa á la educacion popular, tan desatendidas al presente y de tanta

consecuencia en el porvenir. Desde setiembre de 1847 en que se anunció la reorganización de las escuelas normales y la creación de los inspectores hasta fin de marzo de 1849 en que se llevó a cabo, á nadie se le ha ocurrido ilustrar este pensamiento, ni aun en la Gaceta citada (Gaceta de la Administración)". (876)

Es conservava la necessitat de consolidar l'educació popular a partir de la incidència de les Escoles Normals. Carderera era crític amb el passat immediat i amb les fons oficials:

"No admitimos, ni pudieramos admitir de ninguna manera las ideas que vierte la Gaceta, porque no estan en armonía con nuestros principios; con todo celebramos mucho que haya suscitado su discusion, y sentimientos de veras que con el sexto número se haya despedido de sus suscritores, precisamente cuando debia tratar de la inspeccion de las escuelas, en cuyo punto estamos mas distantes de ponernos de acuerdo, que en todos los que se ha ocupado". (877)

Era bastant crític amb el decret de 30 de març de 1849:

"Antes de que nos hagamos cargo de los datos irrecusables que sirven de fundamento á su plan y destruyen el del Gobierno, bueno será que no dejemos pasar desapercibido un sofisma de que se vale la Gaceta al explicar á su opinion en la autoridad del citado real decreto, en su empeño de presentar como un grave desacierto el haber planteado los seminarios de maestros en todas las provincias copia un párrafo de la exposicion que precede al decreto, y por no haberlo meditado bastante sin duda, le atribuye lo que no dice, y si nó, deduce de él una consecuencia ilegítima". (878)

Es referia a les paraules que precedien a l'esmentat

Reial decret:

"No todas las escuelas normales han podido organizarse convenientemente: la enseñanza es en algunas incompleta; muchas carecen de medios materiales necesarios para la cabal instrucción de los alumnos, y en todas la asistencia de estos es insuficiente para adquirir la suma de conocimientos que no puede menos de exigirse en los que se dedican al magisterio público". (879)

En definitiva, el que volia fer notar Cardenera era que la formació dels mestres havia d'avançar més ràpidament del que ho feia i amb la correcció dels plantejaments inicials. I es preocupava pel plantejament de la reducció de les escoles normals. (880)

Una forma d'exigir una paulatina professionalització dels mestres i una preparació suficient, era que per esser admesos als exàmens de les Comissions corresponents havien d'estar en possessió dels estudis realitzats a les Escoles Normals segons el Reglament d'exàmens de les Escoles elementals i Superiors d'Instrucció primària del 18 de juliol de 1850. (881)

Un altre símptoma de consolidació d'una reestructuració legal de les Escoles Normals fou l'aprovació del Reglament de la Normal Central el 9 de setembre de 1850. Aquest reglament en el seu títol I plantejava l'objecte de l'Escola Normal central i en els

seus tres articles primers deia:

"Artículo 19 El objeto principal de la escuela central es servir de modelo á las superiores de distrito y formar los maestros que han de desempeñar la enseñanza en todas las normales del reino.

Art. 29 La escuela práctica agregada á la central servirá de modelo para todas las de su clase agregadas á las escuelas normales del reino.

Art. 39 La escuela central en su calidad de superior normal del distrito universitario de Madrid se extiende á los objetos de las de esta clase, y que se expresan en el reglamento aprobado por real decreto de 15 de mayo de 1849". (882)

Fins aquí encara no es detecta gaire canvi en l'etapa anterior, sinó és que restringeix la seva influència directa a les Escoles normals superiors.

En el títol II del present Reglament, **Del personal**, es confirma la voluntat de reducció i de limitar el seu creixement, fent-lo coincidir amb les característiques de les Escoles Normals superiors. Però amb una matització: el director serà la seva màxima autoritat i: "Se entenderá de oficio con el gobierno", que serà qui el nomenarà, es converteix en un emissari del Govern. (883)

Respecte al pla d'estudis deia a "De las materias de enseñanza y de su distribución entre los maestros":

"Art. 37. En la escuela central se enseñarán todas las materias asignadas á las normales superiores, pero con mayor extensión". (884)

Encara se li nota la mà de Gil de Zárate, en la

seva darrera època com a responsable de la Direcció General d'Instrucció primària. De totes maneres, crec que Gil de Zárate va incidir al manco fins a la redacció de la Llei Moyano a 1857, de la qual resulta la consolidació de la política oficial moderada.

Precisament Antonio Gil de Zárate signava com a Director General d'Instrucció pública, el 18 de setembre de 1850, el Programa general d'ensenyança per a les Escoles Normals, tant per a escoles superiors com elementals. Parlava de les matèries, que es cursarien, en tres cursos, a les Escoles Normals superiors i en dos a les elementals. Indicava el nombre d'hores que es dedicarien a cada matèria, fins i tot el dia en que s'havien d'impartir, els professors que s'havien d'encarregar de cada una, etc. (885) Són aspectes que volien superar la normativa sobre les Escoles Normals del 15 de maig de 1849 i que es quedava en una consolidació d'aquesta.

Perquè ens facem una idea de les matèries que es senyalaven per a les Escoles Normals, les reproduïm per cursos:

"PRIMER CURSO

Religión y moral.

Lectura y escritura.

Gramática de la lengua castellana.

Aritmética en toda su extension, con el sistema

legal de pesos y medidas.
Sistemas y métodos de enseñanza.

SEGUNDO CURSO.

Elementos de geografía é historia.
Nociones de álgebra.
Principios de geometría, con sus aplicaciones á los usos comunes de la vida, á las artes industriales y á la agrimensura.
Nociones teóricas de dibujo lineal.
Organizacion de las escuelas.

TERCER CURSO

Nociones de física capaces de dar á conocer los fenómenos del universo y hacer aplicaciones á los usos comunes de la vida.
Nociones de química con el mismo objeto.
Nociones de Historia natural tratadas bajo.
Nociones de historia natural tratadas bajo el mismo punto de vista.
Conocimientos de agricultura.
Principios generales de educacion. (885 bis)

Les matèries en les Escoles Normals elementals

s'havien de cursar en dos cursos:

PRIMER CURSO

Religion y moral.
Lectura y escritura.
Gramática castellana.
Aritmética.
Sistema y métodos de enseñanza.

SEGUNDO CURSO.

Principios de geografía é historia.
Nociones de geometría y dibujo lineal.
Organizacion de las escuelas". (886)

Més endavant ens parla del tema de les ensenyances pràctiques anomenades estudis aplicats:

PRIMER CURSO.

De caligrafía y ortografía.
De lectura.

SEGUNDO CURSO.

De dibujo lineal.

De sistemas y métodos en la primera sección ó grado de la escuela práctica.

TERCER CURSO.

De sistemas y métodos en la segunda sección ó grado de la escuela práctica.

De práctica de la agricultura en la huerta del establecimiento". (887)

En el que feia a les Escoles Normals elementals, els exercicis pràctics indicats serien:

PRIMER CURSO.

De caligrafía y ortografía.

De lectura.

SEGUNDO CURSO.

De dibujo lineal.

De sistemas y métodos". (888)

A continuació s'especificava amb quin ordre s'havien de dur a terme els exercicis pràctics de sistemes i mètodes:

"Los alumnos serán en ellos:

1º Meros espectadores de toda la marcha de la escuela.

2º Instructores ó monitores de sección ó semicírculo.

3º Inspectores de clase.

4º Inspectores de orden.

5º Ayudantes.

6º Maestros". (889)

Aquesta era una de les peculiaritats que oferia la proposta de formació del futurs mestres: el contacte

directe amb la realitat escolar era un pas cap a la professionalització d'aquesta formació.

Al manco, a nivell teòric, hi havia consciència de la importància que tendria el mestre en la revitalització de la Instrucció primària, que en el fons era l'objecte darrer de la seva preparació del mestre. Així lligava la **Revista de la Instrucción Primaria**, la preocupació per a la Instrucció primària i per als mestres:

"...La **Revista** alzó entonces la voz para defender los intereses de la instruccion popular y de los maestros, y despues de dos años de afanes tiene por consuelo de ver ocupadas las columnas de los periodicos políticos de tan importante asunto". (890)

Quan parlava de periòdics polítics es referia especialment a **El Heraldo**, **El Clamor Público**, **La Antorcha**, **La Epoca** i, **La Patria**. El primer d'ells defensava la importància de la Instrucció primària i era partidari d'ampliar la Instrucció primària i que aquesta es pogués generalitzar a totes les capes de la societat i a la remuneració dels mestres, amb una paraula, sense dignificació de la professió de mestre, la potenciació de la Instrucció primària no era possible. (891)

Es veu però que aquest intent de professionalització de la formació dels mestres de que parlàvem

anteriorment no s'arribava a consolidar. La prova és que a 1853 s'intenta de bell nou regular el Programa general per a les Escoles Normals d'Instrucció primària, que no variava massa les coses. (892) També es va intentar modificar en el projecte de Llei del 19 de desembre de 1855, que malgrat es quedàs en un projecte, pràcticament fou assumit per la Llei Moyano de 1857, on s'apunta la creació de les Escoles Normals de mestresses. (893)

En aquesta llei, el Pla d'Estudis es deslliga del nivell de la Instrucció primària i s'introdueix al nivell d'ensenyament professional, sense grans novetats, com analitzarem quan parlem de la Llei Moyano.

Pel que fa a la Instrucció primària la podem resumir, segons ens assenyala Federico Sanz Diaz en la seva anàlisi de la institucionalització i implantació d'aquest nivell, que la seva configuració es va produir a un quàdruple nivell:

a) Segons els fonaments legals de la reorganització:

- Llei de 21 de juliol de 1838, que significaria la reorganització de la Instrucció primària en les seves línies generals;

- Reglament de les Escoles públiques d'Instrucció primària de 26 de novembre de 1838;

- Reglament provisional de les Comissions

d'Instrucció primària de 18 d'abril de 1839;

- Reglament d'exàmens per a mestres de 17 d'octubre de 1839.

-Reial decret de dotació econòmica dels mestres de 23 de setembre de 1847 .

- Llei d'Instrucció pública de 1857, completada pel Reglament de 1859 que va recollir els aspectes més importants de la legislació anterior i que serviria com a marc de referència en el futur.

b) Segons els trets generals de les escoles: Des de 1838 es distingeixen dos nivells a la Instrucció primària: elemental i superior. No es preveu un determinat nombre de cursos i les matèries que es desenrotllaven progressivament i a un nivell d'iniciació, quedaven fixades a 1857 així:

-Elementals: Doctrina Cristiana i història sagrada, lectura i escriptura; gramàtica i ortografia, aritmètica, agricultura, indústria i comerç, segons les localitats.

- Superior: ampliació de les anteriors; geometria, dibuix linial i agrimensura; geografia i història; física i història natural.

En definitiva considera que la immensa majoria d'escoles eren elementals.

c) Instruments de la reforma: El paper impulsor de la reorganització i difusió de la Instrucció primària corria a càrrec de l'Estat, per ser l'únic poder que ho podia fer.

Es va establir un model fonamentat en el principi de la uniformitat, es va promocionar la creació d'escoles públiques, i la creació d'Escoles Normals. Sanz Díaz Considera que, si bé a nivell general el Ministeri corresponent disposava per a dur a terme aquesta tasca de la Direcció General d'Instrucció pública, del Consell d'Instrucció pública i dels Rectors, l'instrument més eficaç era la Inspecció d'Instrucció primària, creada a 1849.

d) L'assoliment i límits de la legislació: El procés d'institucionalització de la Instrucció primària tendia a configurar a aquesta com a servei públic, fonamentat en tres principis: llibertat, gratuïtat i obligatorietat.

La llibertat significava no posar en qüestió l'ensenyament privat i la intervenció estatal es reduiria a l'exigència del compliment d'uns requisits mínims i a la Inspecció.

La gratuïtat responia a la intenció de fer-la accessible a tots els ciutadans, independentment de la

seva fortuna. Però resultà incompleta, ja que només s'aplicava als qui no la podien pagar. La seva introducció fou progressiva.

L'obligatorietat no fou implantada definitivament per a tots els espanyols fins a la llei Moyano (894)

Aquesta mateixa font considera que l'augment de l'escolarització es dona en el conjunt de l'estat espanyol, a partir de 1846 i apunta que aquests factors d'escolarització:

"El fuerte aumento de escuelas y alumnos entre 1846 i 1870, observamos que se produce de un modo paralelo, lo que sugiere una relacion entre ambos fenómenos. En efecto, la progresion de los alumnos está, en principio, motivada por la creacion de escuelas; éstas son con frecuencia la causa, y siempre la condición, para la existencia de aquéllos. Pero el ritmo de crecimiento no es el mismo en ambos casos". (895)

Federico Sanz Diaz assenyala una primera fase de ràpida expansió entre 1846-1860, que és la que ens interessa per podernos fer una idea de la realitat educativa:

"En estos primeros 14 años se crean 9.000 escuelas y la población escolar casi se duplica: podemos hablar de implantación masiva de la primera enseñanza, que por primera vez alcanza a zonas y sectores de población hasta entonces abandonados. El ritmo de creación de escuelas gira en torno al 17 por ciento cada 5 años y es bastante regular, lo que revela un esfuerzo sostenido y sistemático. En cuanto a los alumnos, se incrementan en un 89 por ciento sobre la cifra de 1846, a una media aproximada de un 25 por

ciento cada 5 años". (896)

Certament pareix que hi va haver un cert avanç a l'escolarització, però manca aprofundir a les causes d'aquest augment, i concretitzar molt més a partir de les fonts disponibles, que no sempre són fiables, ja que ens trobam en els inicis de la preocupació per l'estadística oficial al respecte.

Aquí no podem afirmar que fos la Llei Moyano, com element decissiu, la que impulsés aquest avanç en l'escolarització, en tot cas, el que va fer va ésser legalitzar una situació que ja venia d'enrera. Sinó l'augment demogràfic general, paulatinament es va anar canviant la mentalitat, valorant-se la Instrucció primària en una més gran utilitat que no tenia fins al moment.

Fins i tot una de les fonts més utilitzades per analitzar el grau d'analfabetisme del moment (al voltants de 1849) com és el cas del Diccionari de Madoz, no s'acaba de fiar de la seva completa validesa. (897)

Així i tot, no es pot negar que en l'època de la que parlam hi ha indicis de que l'escolarització ve aumengtar, malgrat s'hagui d'aprofundir més en aquesta afirmació. Una altra cosa és la qualitat en que es dugues a terme aquesta circumstància.

Els mateixos inspectors podien jugar un paper important si duïen a terme la seva funció inspectiva, orientativa i informativa; el que passa és que no sempre actuaven amb l'extensió deguda, molt d'ells cercaven excuses per enviar uns informes molts minvats a la Direcció General d'Instrucció pública. Precisament d'aquests informes en podem treure una certa informació, ja que d'ells en trobam abstractes a la Revista de la Instrucción Primaria.

Entre altres, ens podem fixar en alguns d'ells per comprendre l'estat de la realitat de la Instrucció primària. És així que l'Inspector de Balears, en data de 5 d'octubre de 1849, participava que en el mes de setembre del mateix any i de resultes de la seva visita a les escoles de la capital:

"Manifiesta que al practicar la visita halló muchas escuelas dirigidas por sujetos que carecen del correspondiente título, habiéndoles advertido que no pueden continuar ejerciendo el magisterio, y ofreciendo hacerlo presente á la Comision provincial en la primera sesion para que así se cumpliese. Anuncia que en la secretaria de la comision se están preparando trabajos necesarios para establecer escuelas públicas en todos los pueblos donde debe haberlas, y que proponia á aquella corporacion la necesidad de promover por oposicion la plaza de regente de escuela de practica que se está desempeñando interinamente".
(898)

Un altre inspector d'Instrucció primària, que també

parlava del mal estat en que es trobava aquesta, fou el d'Osca, que presentava un informe en que es referia a:

"... con fecha 19 de octubre pasado, dice que ha tomado parte en los exámenes de maestros, y ha reunido los antecedentes que pueden guiarle en la proxima visita. El mismo con fecha 19 de noviembre, manifiesta que ha visitado las escuelas de la capital, que se encuentran en mal estado, y ha dispuesto lo conveniente para remediar los defectos de que adolecen. Ha visitado á si mismo los doce pueblos, que estan abandonados en manos de maestros sin titulo, sacristanes, secretarios de ayuntamiento, etc., y ha activado la formacion de tres distritos de escuelas". (899)

Aquesta mateixa actitud l'expressava l'Inspector de Lleida el 27 d'octubre:

"... participa haber visitado las escuelas de la capital, y convenido de que uno de los principales obstáculos que se oponen á sus progresos proviene de la excesiva concurrencia de niños menores de seis años, ha propuesto la creacion de una escuela de párvulos al ayuntamiento, el cual ha acogido favorablemente esta idea. Tambien le ha manifestado la necesidad de regularizar las retribuciones de los niños, y en tiempo oportuno comunicará lo que resuelva. Ha cuidado de que los trabajos de la Academia de profesores sean provechosos asistiendo á las sesiones.

Con fecha 6 de noviembre dice que ha procurado corregir los defectos de las escuelas visitadas y ha emprendido la reforma radical de una de las públicas. Ha hecho ver al ayuntamiento la necesidad de mejorar los locales de las escuelas". (900)

Informes que són una mostra del costat pesimista de la realitat escolar, concretament de la Instrucció primària, una mica justificadors de la necessitat de

reforma d'aquest nivell. Hem de recordar que la Inspecció havia d'esser una eina per a l'Administració per saber en quin estat es trobaven les escoles, una eina de control del sistema escolar, més que una eina orientadora de la reforma.

Malgrat això un cert interès oficial si que hi havia des de la Direcció General, al manco així s'indicava a les publicacions de l'època de caire oficialista, com era l'esmentada Revista de Instrucción Primaria, com a constant jutificació de les dificultats que es trobaven per aclarir:

"...; y no solo zelo sino el mas esquisito tino y acierto. Al tacto especial de estas disposiciones y otras anteriores de mayor importancia, se deben sin duda los adelantos prodigiosos, que entre nosotros hace un ramo poco ha tan olvidado. Fija la direccion en el buen camino dirige por él su marcha firme y bien meditada. Afortunadamente no tenemos nosotros ni maestros utopistas, ni partidos que quieran explotar en su exclusivo provecho el desarrollo de la instruccion primaria: instruir para mejorar el estado intelectual y moral del pueblo es el fin que en España todos nos proponemos". (901)

Però la mateixa publicació línies més endavant assenyala la necessitat d'impulsar reformes radicals, fins i tot a Madrid, encara que es reconeixien les millores que es duien a terme:

"Las escuelas públicas de Madrid, decimos en 13 de Octubre del año último, necesitan una reforma radical: locales, menaje, enseñanza, maestros:

todo debe ser objeto de ella". Recordarán nuestros lectores que al paso que les anunciábamos cierta medida que por aquel entonces había tomado. Justos é imparciales, tenemos hoy la gran satisfacción de encomiar el celo que dicho señor comisario régio y su especial encargado el señor Ahumada van desplegando en la prosecución de su difícil y embarazosa tarea.... Poco ha que los locales de las escuelas públicas de Madrid presentaban un aspecto repugnante de miseria y suciedad, apenas había el menaje preciso, los niños pobres carecían de los útiles mas indispensables, los maestros se hallaban en un descubierto de la cuarta parte de sus sueldos". (902)

Passes sí que se'n donaven, però del tot insuficiente per impulsar la Instrucció primària de manera generalitzada.

La qüestió de la Instrucció primària estava bastant més malament en el que feia a la dona, un exemple n'és el que informava de Balears, el 10 de novembre de 1849:

"...da parte que el mes de octubre se ocupó en la inspección de las escuelas de niñas de la capital. Da noticia de las materias de enseñanza y labores que tienen lugar en los dos colegios denominados de la Pureza de María Santísima y Casa de Crianza, que se sostienen de fundaciones. Añade que entre las 36 escuelas que se cuentan de niñas, solo dos maestras tiene título, pero que ha tenido que tolerar su continuación, amonestándolas á que se preparen para examinarse". (903)

Aquesta situació era bastant normal que es produís i més si tenim present que encara no existien les Escoles Normals de mestresses, el que no vol dir que fos justa, sinó que de moment la reforma de la Instrucció pública fonamentalment, només es preocupava de

l'educació de l'home.

En la línia d'analitzar el que es plantejava sobre la realitat i la reforma de la Instrucció pública primària, podem examinar algunes de les coses que s'assenyalen a: "Memoria de los servicios que ha presentado á la comision provincial de instruccion primaria de Badajoz, escrita por el secretario de la espresada corporacion", (904) en referir-se a la millora de la Instrucció primària en relació al millorament dels professors, però amb un detall: la Inspecció no podria superar les aportacions de l'època immediata anterior:

¿Se espera mas celo por el fomento y progreso de la instruccion de parte de los Inspectores, ora sea los generales, ó ya los de provincias, que el que ha acreditado ante el gobierno de S. M. la comision provincial de Badajoz?. Es en vano. Ella, continua los esfuerzos de muchos de los ayuntamientos por eludir el cumplimiento de la ley en esta parte, ha hecho se hallen constituidas en la provincia en escuelas superiores, sin perjuicio de las elementales que sostenian las poblaciones que debian crearlas ademas; que se hallen asimismo provistas con arreglo á las últimas disposiciones mas de 100 escuelas elementales de niños de 1ª y 2ª clase, y por último, que lo hayan sido tambien por oposicion mas de 24 escuelas de niñas, sin perjuicio de las que tenian antes, y de que se hallen servidas interinamente las demas que deben proveerse para que se cumpla el artículo 32 del real decreto de 23 de setiembre de 1847". (905)

En definitiva no esperava que es superàs la labor de les Comissions i l'estructura que havia estat vigent

fins el moment. Però la realitat era que des del poder ja es pensava en consolidar l'estructura del sistema escolar, segons s'apuntava el 30 de març de 1849 respecte a les Escoles Normals i als Inspectors, per facilitar el control centralitzat de la Instrucció primària.

Era evident, que les propostes del poder central, contradeïen el que pensava Gregorio Toribio (que era l'esmentat secretari de la Comissió provincial de Badajoz de la referència anterior) en el sentit de que des del poder central consideraven als Inspectors com una peça fonamental per conèixer l'estat de la instrucció primària i de les escoles en general. A més constataven la manca de compromís dels Ajuntaments en els afers que els hi pertocava, la ignorància dels mestres, els seus sous de misèria, volien implicar als batles en la reforma, en definitiva, controlar l'administració educativa perquè els implicats poguessin dinamitzar la concepció oficial del sistema educatiu de del punt de vista de l'educació popular. (906)

Era amb aquests plantejaments amb que xocava la mentalitat d'aquells elements com G. Toribio, que perdien poder en el control de la Instrucció primària. Així el mateix G. Toribio Considerava la nova mentalitat

que s'inculcava als mestres a través de les ensenyances de les Escoles Normals, insuficient per a que els futurs mestres poguessin assumir els deures amb la dignitat necessària. És així que:

"Cuando conocemos antiguos maestros de Instrucción primaria harto bien considerados, por cierto, su condición de tales, y decentemente acomodados con la utilidad que solo este ejercicio les ha producido, establecidos por sí con escuelas particulares, llama nuestra atención que los nuevos maestros, con conocimientos de otras materias que se enlazan con la segunda enseñanza, desempeñen, al parecer, establecerse de tales maestros, ó al menos solo aspiren á otros títulos con que pretenden oscurecer aquella condición, como si se considerasen en ella mal colocados para con la sociedad". (907)

La idea de G. Toribio era una concepció vocacional del magisteri, que estava en contradicció amb certes propostes que circulaven en aquell temps i que començaven a plantejar una més gran professionalització en la formació dels mestres. És el cas de les propostes que feia Mariano Carderera a través dels seus articles dedicats a la Instrucció primària. Defensava una preparació específica i professional per als futurs mestres:

"Estamos bien persuadidos que los maestros de escuela superior serán de nuestro parecer en esta parte, y que comprendiendo bien el objeto de su misión, se encerrarán en el círculo que la ley y sus conocimientos en métodos de enseñanza les prescriben. Todos saben que no van á enseñar matemáticas, ni física, ni historia natural, sino

las nociones de estas ciencias aplicables á los usos comunes; que no han de exponer teorías brillantes y elevadas, sino la práctica útil y provechosa; que si en ciertos casos es imprescindible acudir á la teoría, es preciso también proceder con prudencia y moderación para no traspasar los límites convenientes; y que los libros destinados á segunda enseñanza, y menos los que sirven para la superior, no pueden tener aplicación en sus escuelas, porque aunque en el fondo no se diferencian de los que han de usar los niños, pues la ciencia no puede menos de ser la misma, difieren esencial y notablemente en la estension y en la forma. En las escuelas primarias se presenta el hecho sencillo y práctico, viene luego la aclaración que hace comprenderlo por sí mismo, sin echar mano de teorías ni cálculos complicados; y cuando sea necesario acudir á ciertas doctrinas superiores á la capacidad de los niños, basta presentarlas como deducidas ya anteriormente por el raciocinio". (908)

Es veu que el temor estava en el canvi de mans en el control de la Instrucció, en favor de la Inspecció, perquè a continuació es considerava, que:

"Y este convencimiento en que suponemos á los profesores no ha de cambiar en nada, porque deban visitarse las escuelas que dirigen. Los inspectores participan de la misma opinion, y lejos de satisfacerse con definiciones científicas y demostraciones abstractas, de seguro formarán mejor idea de las escuelas donde se prescinde de un exagerado rigorismo y manifiestan los niños que entienden lo que dicen, y que sabrán sacar partido de sus estudios". (909)

Pretenia considerar a la Instrucció primària com un nivell diferenciats de la secundària, que amb un caràcter particular que la diferenciava tant de la secundària com de la professional, en el que respecte a l'extensió dels

diversos camps que abraçava i a la forma de comunicar-la i en el sentit de que que era necessària i possible, en part, per a tots. (910) De fet, la Memòria del senyor Toribio fou criticada a continuació pels redactors de la Revista de la Instrucción Primaria, entre els que figurava l'esmentat Mariano Carderera.

Més endavant i en el Bienni liberal, el conegut literat Juan Eugenio Hartzenbusch, tenia interès en clarificar aquests aspectes que lligaven la reforma educativa amb el canvi en la formació dels mestres a les Escoles Normals. Això era de resultes del seu nomenament com a Director de l'Escola Normal central de Madrid i en el seu Discurs d'obertura del curs 1855-1856 es reafirmava en la necessitat d'impulsar els estudis de Magisteri, tot i essent una persona estranya a l'ofici de mestre, però obligat pel seu càrrec a reconèixer:

"Y no es porque la materia deje de tener importancia: el cargo de maestro de instruccion primaria, no solo es grave, sino casi sagrado. En España, lo mismo que en aquellos paises, hay millones de individuos que, necesitando una educacion religiosa y civil, más ó menos complicada, no puede recibir otra que la de el preceptor, hijos de estas escuelas. Labrador, artesano, el dependiente de un escritorio, todos los padres de familia con pocos medios, que emplea el dia, fuera ó dentro de casa, en una tarea que no permite interrupcion si hacer productiva, tienen que poner á sus hijos en manos de los profesores de instruccion primaria, para que los enseñen y adequen; y el Estado, justa y

oportunamente precisos, quiere al sustituir el maestro al padre, le supla con ventaja. (911)

Aquest és un intent més de conjuguar els diversos interessos que confluen en el sistema educatiu, Família, Estat i l'Església, on el mestre jugaria un paper important de canalitzar, de conduir a la joventut pel bon camí:

"Oficio de padre vais á desempeñar, y de padre bueno; porque el Estado, que no puede impedir que en el padre natural concurren defectos y acaso vicios, puede y debe exigir que el padre instructor solo posea prendas recomendables: tiene que aceptar el uno; pero el otro le forma, le experimenta, le elige; y si no reúne las circunstancias convenientes, no le incluye en el número de los primeros, mas necesarios, ménos brillantes y más útiles propagadores de la ilustracion". (912)

De totes maneres, es planteja que l'Estat pogués aconseguir subsidiàriament i de manera centralitzada la potestat per poder incidir ideològicament, segons la ideologia burgesa, en la gran majoria de la població. L'Estat havia d'assumir especialment les mancances educatives dels pares de les classes obreres:

"... la primordial, y de todas maneras imprescindible, es la moralidad, la religiosidad, la virtud: el maestro español necesita ante todo ser ejemplar cristiano español, mucho mas ahora, cuando por cuestiones que nosotros no hemos de resolver, parece que desde la márgen del Tiber, desde las gradas del Capitolio, se dirigen recelosas miradas á los Católicos hijos de la nacion que combatió en defensa de su ley siete siglos, y llevó la santa insignia ... Conducta sin

tacha, fe viva, y tierna devocion á la reina de los Angeles, cuya inmaculada concepción pertenece ya al dogma, son las primeras condiciones que necesita reunir el maestro: con ellas aunque su ciencia no fuese mucha, ya pudiera ser útil á su patria, educándole hijos virtuosos". (913)

Es un model educatiu on el que es pretenia era clar ; formar ciutadans, i que cada un d'ells ocupés el lloc que li correspongués :

"Porque estos hijos serán un día ciudadanos de un pueblo, cuyas instituciones han de formar su espíritu, el cual necesita ser noble y ser uno para constituir la fuerza, la grandeza y gloria de la nacion: el maestro, pues, á quien es fácil echar en el ánimo de sus tiernos alumnos la primera semilla de las virtudes cívicas, está en obligacion de ser, en igual grado que de la ley de Dios, fiel observador y amante de la ley política que la nacion establece por sí y para sí. A la generosa índole de las instituciones que hoy rigen en España se debe el ensanche que la instruccion primaria ha recibido: para tener verdaderos ciudadanos es preciso llevar á todas partes la luz de la ciencia; las tinieblas de la ignorancia forman la atmósfera de la servidumbre". (914)

El patriotisme de l'estat-nació era un altre dels elements que s'havia de transmetre per aconseguir aquest bon ciutadà. Havia d'esser un bon espanyol i per aquesta regla de tres el mestre d'instrucció primària havia d'esser també un bon espanyol. (915)

Hartzenbusch plantejava també el que havia d'ensenyar el mestre a nivell de continguts. En primer lloc defensava la necessitat de que en l'educació de l'home s'havia d'aprendre la Història, és així que:

"Lo primero que el hombre debe enseñar al hombre es la historia del hombre; y la historia primitiva del hombre, única verdadera, es la historia de nuestra fe. En la cátedra de Religion y Moral, á que vais á asistir, recibireis la instruccion suficiente para conocer qué es el cristiano y porqué lo es, puntos que ignoran millares de millares de hombres, ...". (916)

Un altre dels coneixements que el mestre d'instrucció primària havia de transmetre en benefici de la consecució d'aquest model de ciutadà era un conjunt de tècniques bàsiques per a poder assolir coneixements més complicats:

"Descendiendo de aquí á una esfera inferior, sabeis, señores, que estais destinados á imponer á la niñez en la lectura en la escritura, en el arte de hablar con propiedad y esmero, en las más precisas operaciones del cálculo, en el conocimiento de ciertos fenómenos naturales, en el conocimiento general de nuestro globo, en la historia, principalmente de nuestro país, en el principio del diseño de la traza; y aparte de todo, en forzoso, en preferente lugar, que os instruyais en la manera de comunicar vuestras luces á vuestros discípulos". (917)

A tots els aspirants a mestres, en especial als que iniciaven la seva formació a l'escola Normal central, els hi recordava que havien aprovat l'examen d'ingrés, que constava de proves on detectar:

"... la aptitud suficiente en lectura, escritura, gramática y aritmética elemental: permitidme no obstante, señores, recordaros que en los diversos ramos del saber, nada hay que no sea importante, nada que pueda sin reparo desatenderse". (918)

De totes maneres, pareix que el mestre havia d'esser un agent de l'ordre establert i per això es considerava que havia de posseir uns instruments mínims per a poder complir la seva labor. Un discurs més moderat que liberal, més propi de la dècada moderada que del bienni liberal. El mestre havia d'esser un reproductor de la moral burgesa, sense estridències i baix del control estatal, i amb la voluntat d'actuar com equilibrador de la societat, no de provocar crítiques a la societat ni esser amant de revolucions.

Ja li venia bé en aquesta concepció parlar de la necessitat d'aprendre bona lletra, caligrafia i ortografia, així es podrien comprendre i expressar els missatges de la societat segons l'estrat social a que es partanyés, ja fossin urbanes o ja fossin rurals. El que es volia inculcar era la mentalitat urbana que era la que servia al interessos de la burgesia.

De l'ortografia es deia:

"Mas no basta pintar bien las letras, si no se usa bien de ellas y de los demas signos que emplea el que escribe para darse mejor á entender; nada significa una linda forma de letra, si no le acompaña la más exæcta y escrupulosa ortografía.

""
 Però un escrito de letra hermosa, bien acentuado y puntuado, y en el cual no se halle descuido gramatical ninguno, puede estar plagado de errores en la materia sobre que versa: en cualquier escrito la parte caligráfica forma el

cuerpo, la gramática es la voz, la composición es el alma. Conforme al reglamento general de las Escuelas normales, tendréis que disertar sobre su régimen y gobierno, y sobre métodos instruccionales: no podréis escribir bien de pedagogía, si no poseéis á fondo esta ciencia, si no os habeis ejercitado asiduamente en la práctica de sus doctrinas. La pedagogía señores, harto descuidada hasta ahora en España, constituye un ramo de saber el mas importante para el maestro, porque sin él será solo un hombre instruido, pero no un institutor; tendrá luces, pero ignorará la mejor manera de difundirlas; sabrá para sí, no para los demas; sabrá en fin aprender, enseñar no.". (919)

El que passava era que s'imposava una mateixa ortografia i una mateixa Gramàtica, la castellana, per a tothom, la història "patria" per a formar l'esperit "nacional", l'unitat del sistema de peces i mesures, etc. En definitiva s'havia de preparar als mestres per a educar als futurs homes en societat, en la societat mercantil que creia la burgesia:

"De la aritmética y los otros ramos de las matemáticas, considero inútil decir palabra: la ciencia del cálculo y de la medida, más ó menos lata, es absolutamente indispensable á todo hombre: hombres sois, y encargados vais á estar de habilitar para hombres á los que solo son niños. De la historia, de la nacional por lo ménos, interesa demasiado poseer algunas generales nociones, para que pueda ponerse en duda la conveniencia de su estudio: si somos españoles". (920)

Precisament la Història era considerada matèria fonamental en la formació del mestre, per transmetre aquesta mentalitat burgesa defensora del progrés, però

mirant el passat, per poder considerar la formació de la societat "espanyola" des de la seva òptica.

Malgrat aquestes intencions, la realitat era que a 1857, encara es plantejaven les mateixes coses que als inicis de la dècada moderada, queixant-se del retard en que es vivia en el món de l'educació respecte a altres països en que s'havia avançat més ràpidament. El problema no només era en el conjunt de l'estat, sinó que precisament la Instrucció pública de la seva capital tampoc acabava de funcionar tal com es desitjava.

Als voltants de la discussió de la reforma plantejada per Moyano en un article titulat: "Sobre la instruccion primaria", es considerava el debat originat per les reformes que es volien dur a terme a les escoles públiques de Madrid, es comentava a la Revista de la Instrucción pública, degut a que a la premsa política s'havien posat de moda els temes d'Instrucció pública, a vegades per censurar al govern sobre la reforma de les escoles públiques de Madrid:

"En este trabajo se hablo mucho de que el Ministro confiesa el estado lamentable de nuestra instruccion primaria, de que es asunto municipal, y por consiguiente de que á los cuerpos municipales comprende tomar desembarazada y libremente aquellas determinaciones que puedan contribuir á su desarrollo y perfeccionamiento. El Gobierno parece que sirve mas que á otra cosa de obstáculo, en el sentir del articulista que ha

escrito la censura y á su coaccion sobre nuestra municipalidad se debe ese atraso que todos conocemos. En Holanda y en Prusia, por ejemplo, donde los cuerpos municipales son mas libres en ese punto, la primera enseñanza se ha desarrollado de un modo altamente favorable, y esto debiera suceder en nuestro pais si á las municipalidades se confiára la iniciativa de este asunto de la instruccion de sus respectivos pueblos". (921)

Aquestes eren les idees d'una mentalitat liberal, la qual pretenia donar protagonisme a les municipalitats en qüestions educatives, en contraposició a l'oficialista del moment representada per la Revista de Instruccion Pública del 14 de març de 1857:

"Dejemos á un lado si deben valorarse las dotes de un Gobierno por haber confesado la honda pena que en el ánimo de cuantos se interesan por adelanto de la educacion producía el estado de las escuelas de Madrid. Nosotros creemos con la mayor sinceridad que como en el instante aquel en que trataba de realizar una reforma, ¿Por que no ha de poder manifestar el Gobierno, al ocuparse de reformar las escuelas de Madrid, que le impele á ello no solo su voluntad y su intencion, si no tambien el estado lamentable de esas mismas escuelas? En verdad que si no se tratara del ilustrado periodico á que nos referimos, podríamos ver en esta crítica una oposicion de sistema, de partido puramente, intentada bajo las mezquinas inspiraciones de una imaginacion en prensa, que busca á todo trance defectos en la obra antes de cuenta sus perfecciones. Pero ya hemos dicho que no nos detendremos sobre esto. Es este asunto á nuestro parecer de nuestra apreciacion y nada mas". (922)

El que vertaderament l'interessava al redactor de la Revista esmentada, segons diu, era veure el paper que es pensava donar des del poder central als municipis en

favor de la potenciació de la Instrucció primària.

Era un problema no resolt que venia d'enrera i no solucionat i un reflex de que la Instrucció pública no avançava al ritme que els més progressistes desitjaven i els més moderats intentaven disimular:

"Ahora, como la accion del Gobierno, segun el articulista debe estenderse á todos los pueblos de España, y no solo á Madrid- ya que se admita en este asunto la intervencion ministerial- y bajo este aspecto precisamente i donde más graves le parecen la disposiciones ultimas, nosotros hablaremos hoy sino larga claramente de nuestra provincia: ya veremos si la instruccion, que es á no dudarlo asunto municipal, puede desarrollarse en nuestro pais como el articulista señala, dando una verdadera libertad al municipio". (923)

En realitat crec que poc els interessava a les postures oficialistes moderades el paper dels ajuntaments en l'impuls de la instrucció primària, si no fos perquè els hi pogués ajudar a dur a terme el seu control burocràtic, que, per altra banda, de cada vegada més es donaria a la Inspecció.

La conclusió que ens ofereix l'article és que:

"Dejemonos, pues, de pensar en la libertad de nuestros cuerpos municipales, si quiere hasta que estos hayan abandonado esa falta de ilustración que á la mayor parte de ellos caracteriza; pensemos unicamente en que el Gobierno preste un influjo poderoso y saludable en favor de la instruccion de maestros de nuestros atrasados pueblos; hagamos lo posible todos y cada uno, segun los medios y la fuerza, para que los agios, los miserables calculos de esos hombres no menos miserables acaben de desaparecer para

provecho de ese profesorado que tanto merece nuestra consideración; y no pasemos el tiempo, para concluir, en disponer á nuestro modo las escuelas; porque entre tanto las cosas pueden seguir su curso, arrojar sus naturales, y volver á aquellos deliciosos tiempos en que la enseñanza era una pobre mentira, los profesores una enciclopedia de cargos heterogeneos y ridículos". (924)

Tot tirant pilotes fora en relació a les possibles responsabilitats del Govern en la manca de consolidació de la reforma educativa, des del punt de vista de la situació real de les escoles.

S'insistia en la importància de les Escoles Normals per impulsar les millores corresponents a la Instrucció primària i a la seva curta història i s'insistia també en els defectes dels mestres, considerant-se que s'havia avançat molt poc des dels inicis de la reforma:

"Nada difícil nos parece bosquejar el cuadro de instrucción primaria en el primer tercio de este siglo, puesto que reducido su cuerpo a muy estrechos límites, pocas pinceladas bastarán para delimitar sus contornos.

La ignorancia de los maestros (salvar honrosas excepciones) era por desgracia el distintivo general y los mas aventajados se estendian á enseñar una buena forma de letra, doctrina cristiana y ligerísimas nociones de aritmética y gramática. Y si á esto se añade el ningun conocimiento de los métodos de enseñanza, formaremos una idea nada ventajosa del estado en que á los jóvenes se ha dado de alta en las escuelas. En vista de esta ligera pero verídica descripción y á presencia de los resultados que las Escuelas Normales han dado, cuéstanos concebir como haya quien niegue la saludable revolución que en la enseñanza han hecho, y aun se atrevan á

declararseles en abierta hostilitad". (925)

En el present article es considerava, des de la mentalitat centralista, que precisament, si la preparació dels mestres tenia algun mèrit, aquest es trobava a l'escola Normal central de Madrid, que encara era necessari justificar, perquè anava perdent la utilitat per formar als futurs mestres de les altres escoles normals de províncies:

"Si la Escuela central por su buena direccion y uniformidad en la enseñanza podía considerarse como modelo, no sucedia por desgracia lo mismo con las provinciales, siendo la causa principal la falta de un reglamento que las unificasen y sobre cuyo eje debieran girar todas, el Gobierno de 1843 comprendió el mal, y para combatirlo publicó en 15 de octubre del mismo año el reglamento redactado acompañado de un preámbulo digno por mas de un concepto de ser estudiado ...". (926)

Apuntava cap a una reorganització de les Escoles Normals, com de fet es va intentar des de que la Llei Moyano aquest mateix any, i des del Reglament d'Escoles Normals configurat en el Programa general d'estudis a les Escoles Normals segons la Reial ordre de 20 de setembre del 1858 (927). La Reial ordre de 24 de febrer de 1858 promulgava la creació d'una escola Normal central de mestresses, (928) malgrat l'11 de febrer de 1858 decretés que no era necessari acreditar estudis previs per a aspirar al títol de mestressa (929).

Precisament quan ja existien les escoles normals d'aquest tipus a Badajoz-1855, Pamplona, Avila y Saragossa-1856, Guadalajara i Murcia-1857 i les d'Osca, Segovia i Sevilla que es crearen el mateix 1858. També cal fer una referència, en aquest sentit, a la creació d'una Escola Normal central de pàrvuls declarada oficialment com a tal per Reial ordre de 15 de maig de 1850. Aquest fet demostra que des dels plantejaments oficials dels anys 50 hi havia un cert moviment en la reorganització de les Escoles Normals. (930)

Una de les raons que es donaven per justificar la reforma de les Escoles Normals era:

"Otro de los defectos de los que adolecian estos establecimientos era el de dar á todos los alumnos una misma instruccion sin atender á que en todas iban á enseñar en grandes poblaciones; conocido lo cual se hizo distribucion entre profesores elementales y superiores; dando con esto á la enseñanza el caracter popular que le es innato. "Todo lo que no sea estrictamente necesario al pueblo (dice la instruccion) es una escrescion dañosa, un defecto que la imposibilita cumplir con su especial objeto. Este objeto es formar maestros de escuela y mas que esto maestros de aldea: quantos conocimientos adquirieran han de ser sólidos, prácticos, capaces de transmitirse á hijos de gente sencilla y pobre, los cuales destinados a un trabajo continuo y material no tienen el tiempo necesario para la reflexion y el estudio ...". (931)

La Llei Moyano de 1857, sintetitzaria la solució d'aquestes demandes i recolliria una reforma de la

Instrucció primària i de les Escoles Normals. Implantarà l'obligatorietat de la Instrucció primària de 6 a 9 anys, i seguirà amb la proposta de fundar la corresponent Escola Normal de mestres a cada província, seguint el model de l'Escola Normal central. A cada una d'aquestes Escoles Normals hi haurà una escola anexo pràctica, que servirà de laboratori dels aspirants a mestres. Es plantejarà la creació d'escoles de mestresses, la creació d'escoles de pàrvuls i d'escoles d'adults. Es concretaran els drets i deures del professorat i les seves dependències acadèmiques i administratives. Situa a les Escoles Normals al nivell dels ensenyaments professionals, separant-los de la instrucció primària. Potenciava la Inspecció la qual també s'havia de cuidar de que la formació dels mestres funcionés. No s'ha d'oblidar que també estaven estructurats els nivells educatius de la Secundària i la Universitària, els quals configurarien tot un sistema institucional on, de cada vegada més, el poder de l'estat adquiria un major protagonisme, en detriment del poder de l'Església, malgrat el pactisme amb que es va elaborar la Llei Moyano. Aspecte que posa de relleu al seu article 153, per exemple:

"El Gobierno podrá dar autorizacion para abrir

escuelas y colegios de enseñanza primaria y secundaria á las instituciones religiosas de los dos sexos legalmente establecidos en España, cuya finalidad sea la de la enseñanza pública, dispensando á sus jefes y profesores del título y de la caucion que exige el artículo 150". (932)

El que significava, entre altres coses, la porta oberta a la conservació de l'intervencionisme eclesiàstic al sistema educatiu.

En definitiva, les Escoles Normals introduirien un factor de jerarquització, en funció de la seva formació, segons fossin alumnes d'Escoles Normals elementals o superiors, i de la població, poble o ciutat, a la qual fossin destinats. Les escoles elementals estaven jerarquitzades també en aquest sentit i això afavoriria el classisme entre els mestres, malgrat s'intentés una formació més professionalitzada.

NOTES

1. Monés, Jordi.: El pensament escolar i la renovació pedagògica a Catalunya. Barcelona, Edit. La Magrana-1977. pàg. 48
2. Idem. pàgs. 48-49
3. Sanz Diaz, Federico.: La Segunda Enseñanza Oficial en el Siglo XIX Madrid, M.E.C.-1985. pàg. 57
4. Pla general d'Estudis. Reial Decret de 17 de setembre de 1845. Reproduït a Historia de la Educacion en España. Madrid, M.E.C.-1979. pàg. 235. B.O.I.P., Tom VIII, número 18 del 30 de setembre de 1845. pàgs. 541-594.
Vegeu també B.O.I.P.. Reglament per a l'aplicació del Pla de 1845 de Reial Ordre de 22 d'octubre de 1845. Tom VIII, número 21 del 15 de novembre de 1845. pàgs. 670-712 i número 22 del 30 de novembre de 1845. pàgs. 721-780
5. Idem.
6. Idem.
7. Heredia, Antonio.: Política docente y filosofía oficial en la España del siglo XIX. Salamanca, Ediciones Univ. de Salamanca-I.C.E.-1982. pàgs. 197-198.
8. Reproduït a Historia de España. Op. Cit. 235
9. Idem. pàg. 236
10. Idem. pàg. 238
11. Heredia, A.: Política docente y filosofía oficial en la España del siglo XIX. Op. Cit. pàgs. 208-209
12. Reproduït a Historia de España. Op. Cit. pàg. 195
13. Idem. pàg. 194

14. Gil de Zárate, A.: De la Instrucción Pública en España. Madrid, Imp.de Sordomudos-1855. Tom I. pàg. 181
15. Idem. pàg. 183
16. Balmes, Jaume.: "El nuevo plan de Estudios". Obras Completas. Tom VII. Madrid, Edit B.A.C.-1950. pàg. 383
17. Idem.
18. Viñao Frago, A.: Política y educación en los orígenes de la España contemporánea. Madrid, Edit. Siglo XXI. pàg. 344
19. Puelles Benitez, M.: Educación e ideología en la España contemporánea. Barcelona, Edit. Labor-1980. pàg. 129
20. Ruiz Berrio, J.: "Gil de Zárate, Antonio (1793-1861)". A Historia de la Educació. II Coordinat per Agustín Escolano. Madrid, Edit Anaya-1985. pàgs. 161-162
Ruiz Berrio, J.: "Antonio Gil y Zárate". A Textos Pedagógicos Hispanoamericanos Coordinada per Angeles Galino. Madrid, Narcea-1974. pàgs. 949-971
Puelles Benitez, M.: Educación e ideología en la España contemporánea. Op. Cit. pàg. 131
21. Gil de Zárate, A.: De la Instrucción Pública en España. Op. Cit. Tom I. pàg. 159
22. Idem. pàg. 161
23. Idem. pàg. 160
24. Puelles Banitez, M. Educación e ideología en la España contemporánea. Op. Cit. pàg. 131
25. Real Ordre de 26 de setembre de 1846. Op. Cit. Art. 136
26. Revilla, José de la.: Breve reseña de la Instrucción pública en España con relacion especial á los estudios de Filosofía. Madrid, Imp. E. Aguado-1854.

27. Idem. pàg. 9
28. Idem. pàg. 9
29. Real decret que creava un Ministeri de Comerç, Instrucció i Obres públiques de 28 de gener de 1847. B.O.I.P. nº 2 del 30 de gener de 1847. pàgs. 33-36. Cita en concret pàg. 33
30. Idem. pàg. 35
31. "Reales Decretos" B.O.I.P. idem. pàgs. 36-37
32. Reial Decret de 18 de febrer de 1847. B.O.I.P. nº 4 del 28 de febrer de 1847. pàgs. 97-98
33. Idem. pàg. 98
34. Reial Decret de 8 de juliol de 1847 en el que es modificava el pla d'estudis de 17 de setembre de 1845.
35. Mata Iriarte, Juan de.: "Oracion inaugural que en la apertura del curso escolástico de 1846 á 1847 leyó D. ...". B.O.I.P. Tom X, número 6 del 30 de març de 1847. pàgs. 168-179
36. Idem. pàgs. 168-169
37. Idem. pàg. 170
38. Idem. pàgs. 170-171
39. Idem. pàgs. 171-175
40. Idem. pàg. 176
41. Reial Decret de 7 d'abril de 1847. Signat per Nicomedes Pastor. B.O.I.P. Tom X, nº 7 del 15 d'abril de 1847. pàgs. 184-187
42. Reial Decret de 8 de juliol de 1847. "Exposicion". Es pot trobar al B.O.I.P. Tom X, nº 13 del 15 de juliol de 1847. pàgs. 377-381
43. Idem. pàgs. 379-380

44. Puelles Benitez, M.: Educación e ideología en la España contemporánea. Op. Cit. pàgs. 126-131
45. Viñao Frago, A.: Política y educación en los orígenes de la España contemporánea. Op. Cit. pàg. 358
46. Carr, Raimond.: España. 1808-1939. Barcelona, Edit. Ariel-1970. pàg. 240
47. Santiesteban, Eduardo de.: "Qué clase de estudios deberá comprender la instrucción secundaria en general?". B.O.M.C.I.O.F., tom III de 1848. pàgs. 384-389
48. Idem.
49. Idem.
50. Idem.
51. Idem.
52. Idem. Existeix un comentari negatiu sobre consideració de complementaries de la Instrucció secundària a les Ciències a Federico Sanz Diaz: La Segunda Enseñanza en el Siglo XIX. Madrid, M.E.C.- 1985. pàg. 212
53. Fernández Clemente, E.-Forcadell, C.: "La Educación en las constituciones españolas". Rev. Historia 16, número 34- febrer de 1979. pàg. 21.
En termes més generals es pot trobar una síntesi de l'evolució del constitucionalisme a l'Estat espanyol a: Bartolomé Clavero: Evolución del constitucionalismo español. Madrid, Edit. Tecnos-1984. Vegeu especialment pàgs. 60-74
54. Comellas, Luis.: Los Moderados en el Poder. 1844-1854. Madrid, Edit. C.S.I.C.-1970. pàg. 170
55. Medina, Esteban.: La lucha por la educación en España. 1770-1970. Madrid, Edit. Ayuso-1977. pàg. 49
56. Comalada Negre, A.: "La enseñanza en España". Rev. Historia y Vida". Número 129 de desembre de 1978. pàg. 30

57. Varela, Julia.: "Elementos para una genealogia de la Escuela Primaria en España" a Anne Querrien: Trabajos elementales sobre la Escuela Primaria. Madrid- 1979. pàg. 189
58. Donoso Cortés, Juan.: Ensayo sobre el catolicismo, el liberalismo y el socialismo. Madrid, Editora Nacional- 1978. pàg. 216
59. Idem. pàg. 219. Cal recordar que aquest assaig fou publicat a 1851.
60. Redondo, Gonzalo.: La Iglesia en el mundo contemporaneo. (1775-1878). Pamplona, EUNSA- 1978. pàg. 247
61. López Aranguren, José L.: Moral y sociedad. La moral social española en el siglo XIX. Madrid, Edit. Cuadernos para el Diálogo- 1970. pàg. 114
62. Cuenca Toribio, José Manuel.: Iglesia y burguesia en la España liberal. Madrid, Edit. Pegaso- 1979. pàg. 184-85
63. Reial Decret en el que es donava una nova organització de les Escoles Normals d'Instrucció primària i creava la Inspecció d'Instrucció primària de 30 de març de 1849. C.L.I.P. Tom II, Madrid, Imp. Fontanet- 1878. pàgs.773-782
64. Reial Decret que classificava el personal de la Instrucció primària, tot millorant la situació dels mestres, reduint les Escoles Normals de 23 de setembre de 1847. B.O.I.P. Tom X, nº 19 del 15 d'octubre de 1847. pàgs. 592-600 i nº 20 del 30 de setembre de 1847. pàgs. 603-610. Cita en concret pàg. 610
65. Reial Decret de 30 de març de 1849. Op. Cit.
66. Idem. "Exposicion". pàg. 776
67. Idem. pàg. 789
68. Varela, Julia: "Elementos para una genealogia de la Escuela Primaria en España". Op. Cit. pàgs. 186-187.

69. Programa del partit democràtic.
70. Projecte de llei general d'Instrucció primària. La Esperanza del 27 de setembre de 1854.
- 70 bis. Anuario Estadístico de 1855. Citat a Mariano Peset i J. Luis Peset: La Universidad española (siglos XVIII y XIX). Madrid, Edit Taurus-1974. pàg. 566
71. Projecte de llei d'Instrucció pública signat per Alonso Martínez, 9 de desembre de 1855. Vegeu: Antonio Alvarez de Morales: Génesis de la Universidad española contemporánea. Madrid, Instituto de Estudios Administrativos-1972. pàgs. 701-738. Cita en concret pàg. 701.
Vegeu també História de España. Madrid, M.E.C.- 1979. pàg. 462
72. Heredia, Antonio.: Política docente y filosofía oficial en la España del siglo XIX. Salamanca, Ediciones Universidad de Salamanca-I.C.E.- 1982. pàg. 298
73. Idem. pàgs. 301-302
74. Idem. pàgs. 238-241
75. Idem. pàgs. 241-252
76. Idem. pàgs. 252-266
77. Idem. pàgs. 267-289
78. "Concordato celebrado entre Su Santidad y Su Magestad católica, firmado en Madrid el 16 de març de 1851". Palma, Imp. de Pedro José Gelabert- 1851: "La religion católica, apostólica, romana, que con exclusion de cualquiera otro culto continúa siendo la única de la nacion española, se conservará siempre en los dominios de S.M. Católica con todos los derechos y prerrogativas de que debe gozar según la ley de Dios y lo dispuesto por los sagrados cánones". Article 1er.
79. Idem. Article 3er.

80. Gil de Zárate, A.: De la Instrucción Pública en España, Madrid, Imp. del Colegio de Sordomudos- 1851 tom I. pàg. 150
81. Projecte de Constitució de 1852. Presentat a les Corts per Bravo Murillo. Gaceta de Madrid del 3 de desembre 1852, suplement. Reproduït a Diego Sevilla. Constituciones y otras Leyes y Proyectos Políticos de España. Tom I, Madrid, Editora Nacional-1989. pàgs. 395-403. Títol I, Art. 1.- De la Religió. pàg. 398
82. Idem. Títol I, Art. 2. pàg. 398
83. Reial Decret que aprovava el Reglament d'Estudis de 10 de setembre de 1852.
"Reglamento de Estudios decretado por S.M. en 10 de setiembre de 1852". Madrid, Imp. J.M. Alonso-1852. (B.N.M. V C@ 15594-6)
84. Idem. Comentada a Antonio Heredia: Política docente y filosofía oficial en la España del siglo XIX. Op. Cit. pàgs. 278-279
85. Projecte de Llei d'Instrucció pública. D.S.C.C. Legislatura 1854-1856. Tom 11, apendix 29 al nº 273, sessió 22 de desembre de 1855. pàgs. 9353-9368
86. Vegeu els comentaris que fa A. Heredia sobre el projecte de Alonso Martinez a: Política docente y oficial en la España de XIX. Op. Cit. pàgs. 295-299
87. Reproduït a Antonio Alvarez Morales: Génesis de la Universidad española contemporánea. Op. Cit. pàgs. 701-738. Cita en concret pàgs. 702-703
88. Idem. pàg. 703
89. Gil de Zárate, Antonio.: De la Instrucción pública en España. Madrid, Imp. de Sordomudos-1855. pàgs. 116-118
90. Idem. pàg. 118
91. Revilla, José de.: Breve reseña del estado presente de la Instrucción pública en España.

Madrid, Imp. Aguado- 1854. Portada i pàg. 5 (B.N.M.
V C8639-32)

92. Idem. pàg. 7
93. Idem. pàg. 9
94. Idem. pàgs. 9-10
95. Idem. pàg. 35
96. Idem. pàg. 36
97. Idem. pàg. 36
98. Idem. pàg. 52
99. Idem. pàg. 58
100. Idem. pàg. 58
101. Idem. pàg. 60
102. Idem. pàgs. 63-64
103. Idem. pàg. 64
- 103 bis. Reial decret de 28 de gener de 1847 de creació del Ministeri de Comerç, Instrucció i Obres Públiques, del que seria el seu titular Mariano Roca de Togores, Marquès de Molins. B.O.I.P. Tom X, nº 2 del 30 de gener de 1847. pàgs. 36-37
104. Guaita, A.: "El Ministerio de Educacion y Ciencia". Rev. Temis, nº 21- 1967. pàgs. 355-374
105. Ortega, E.: La enseñanza en Málaga. 1833-1933. Málaga, Universidad de Málaga-1985. pàg. 29
106. Cabeza Rodriguez, G.: "Solicitud elevada a las Cortes de la nacion con objeto de reformar el Plan de Instruccion pública en lo que se refiere a la Instruccion primaria". Santiago, 8 de Junio de 1856 (A.C.M. lligall 102. 12-45). sense paginar
107. Idem.

108. Idem.
109. Idem.
110. Idem.
111. Idem.
112. Cossio, M. B.: "Espagne". Nouveau Dictionnaire de Pédagogie et d'Instruction primaire- 1911. pàg. 567
 Les dades estadístiques d'aquesta època es poden trobar a Manuel B. Cossío: La Enseñanza primaria en España. Madrid, Imp. R. Rojas-1915. (B.N.: 1/69914)
113. Seoane, Mª Cruz.: Historia del periodismo en España. 2. El siglo XIX. Madrid, Edit. Alianza-1983. pàg. 197
114. Idem. pàgs. 198-199
115. "El Heraldo, periodico político, religioso, literario é industrial". El seu moderantisme era evident, no tan sols pels articles que oferia de Donoso Cortes, Rios Rosas, i altres, sinó per la postura, crítica en contra del liberalisme radical i el socialisme utòpic, i per exemple al 1854, en el seu nº 2.756 reproduïa el Concordat de 1851, en un moment que s'alinea amb un moderantisme bastant conservador.
116. "El Pais". (1849-1850). Segons les estadístiques d'aquell temps ofertes per correus a 1850 els periòdics moderats eren un 44 per cent del total. Vegeu Mª Cruz Seoane: Historia del periodismo en España. Op. Cit. pàg. 207
117. "El Diario Español", fundat a 1852 va durar fins a 1933. Idem. pàg. 209
118. "La Epoca", fundat a 1849 va durar fins a 1936, va evolucionar de postures proximes al moderantisme cap a postures unionistes. Idem. pàg. 209
119. "El Pensamiento de la Nacion", fundat el febrer de 1844 i va desapareixer el 1846. Fou publicat per

Jaume Balmes, o el que volia dir partidari de la monarquia fruit del consens entre els carlistes i isabelins.

Els articles d' El Pensamiento de la Nacion signats per a Jaume Balmes i dedicats a criticar el Pla Fidal-Gil de Zárate de 1845 es publicaren en els nombres de 89 a 94, el 15, 22, 29 d'octubre de 1845 i el 15, 12 i 19 de novembre de 1845, amb el títol genèric de "El Nuevo Plan de Estudios. El text legal fou publicat també a El Pensamiento de la Nacion del 26 de novembre i el 10 de desembre de 1845, nombres 95, 96 i 97.

La referència concreta al tema es troba a El Pensamiento de la Nacion del 15 d'octubre de 1845.

120. Idem. Aquestes referències es poden trobar també a: Jaime Balmes: Obras Completas, Madrid B.A.C.-1950. pàgs. 377-419. Cita en concret pàgs. 379-380
121. Idem.
122. Idem. pàgs. 389-398
123. Idem. pàgs. 411-419
124. Idem. pàg. 411
125. "La Madre de Familia". Revista publicada per Narcís Monturiol. Vegeu Santiago Riera i Tuèbols: Narcís Monturiol, una vida apassionant, una obra apassionada. Barcelona, Generalitat de Catalunya-1986. pàgs. 29-34. També J. Puig Fujades: Vida d'heroi. Narcís Monturiol, inventor de la navegació submarina. Barcelona, Imp. l'Avenç- 1918.
126. "El Padre de Familia. Semanario de educacion y moral". (7 d'octubre de 1849 a 10 de març de 1850) Fundat i dirigit per Narcís Monturiol (A.H.M.B. R1849-40). També es troba comentat a Santiago Riera i Tuèbols: Narcís Monturiol. Op. Cit. pàgs. 63-70
127. "El Eco de la Clase obrera, periodico de intereses morales y materiales". Fundat i dirigit per Ramon Simó i Badia. (5 d'agost de 1855 a 3 de febrer de 1856) (H.M.M.). Simó i Badia fou autor de